

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

До дипломної роботи

БАКАЛАВР

На тему «**Взаємовідносини Радянської Росії та Гуляйпільської Республіки.**»

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки(спеціальності)

032 – історія та археологія

Грудкін Максим Максимович

Керівник : Кушнар'ов Сергій Сергійович

Рецензент:

Харків – 2021

Зміст

Вступ	3
Глава 1. Взаємовідносини Радянської Росії та Гуляйпільської Республіки.....	6
Глава 2. Спільні військові дії та кінець тимчасового співробітництва.....	24
Висновок.....	62
Список використаних джерел та літератури.....	64
Резюме.....	69
Summary.....	69

Вступ

Актуальність теми. Махно і махновщина – унікальне, легендарне, трагічне і досі вельми суперечливе явище в історії становлення Української держави. Особливо актуальним на сучасному етапі розвитку України є розгляд можливих моделей розвитку державності, таких як становлення утворень ЗУНР, Карпатської України, Кубанської України, Зеленого клину, тощо. Саме серед такого сусідства з'являється шлях для детального вивчення Махновщини, розгляду цього держаного утворення та, не лише внутрішніх причин створення такої моделі управління та консолідації українських селян та робітників, але і зовнішніх факторів таких, як сусідство з більшовицькою Росією, щільно переплетене з терористичними осередками анархістів, їх політикою та ідеологією.

Дана тема на жаль, не знайдено достатнього висвітлення в історичній літературі, що і робить дослідження унікальним. За всю історію боротьби народу України за власну державу це унікальний випадок, який переріс рівень сільського невдоволення, серії бунтів чи простого грабунку панів-пригнічувачів, унікальний випадок становлення як повноцінної альтернативи УНР чи комуністичної України, формат якого пережив більшість новостворених країв на лонах минулої Російської Імперії. Формат Анархічного Соціального проекту був розповсюджений на неймовірно великій території сьогочасної України, а саме північно–східній її частині, та налічував у своєму розквіті близько 7 мільйонів жителів! І хоча регіон на той момент майже всю історію був у стані безупинної боротьби, а його основою слугувало слабе обґрунтування анархізму та системи комун, Махновщина є унікальним прикладом національно-визвольної боротьби, близько переплетеним з народництвом та ідеями простого селянства.

Об'єкт – військова та політична історія взаємодії Радянської Росії та Гуляйпільської Республіки.

Предмет дослідження охоплює військову та політичну історію взаємовідносин Гуляйпільської Республіки та Радянської Росії, соціальні та економічні зв'язки, передумови та причини їх створення.

Мета роботи полягає в комплексному висвітленні взаємовідносин такого унікального явища як Махновщина з Радянською Росією в історії Сучасної Східної Європи .

Завдання роботи полягає у вивченні причин, перебігу й наслідків селянських та міських анархічних повстань і їх значення для України та Росії.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період від початку кризи у березні 1917 року, з часу звільнення Н.І Махно з під варті та створення УНР до 30 грудня 1922 року, коли був підписаний договір про утворення СРСР.

Географічні рамки охоплюють майже всю територію сучасних Запорізької, Херсонської та Дніпропетровської областей України, але основні події розгортаються в межах сучасного Гуляйпільського району, а саме в місті Гуляй Поле.

Історіографію з цієї теми можна умовно розділити на дві категорії. У даній роботі використовується як література присвячена центральній фігурі в повстанському селянському русі селян України Нестору Івановичу Махно і його анархічним прибічникам, так і представнику Радянської Росії – В.І. Леніну. У першій частині більш за все було використано саме мемуари самого Нестора та його дружини. Друга частина описується вже В.С. Чопом та О.О. Зінченком, які розглядають сам побут, політичний та економічний устрій Гуляйпільської Держави.

Джерельна база представлена в основному документами зі збірки Кульчицького С.В, Верстюк В.Ф, Гамрецький Ю.М, Чоп В.Н з його роботами: «Запорозьке козацтво та махновське повстанство: пошуки традицій та історичних паралелей», «Селянські рукописи як джерело з історії суспільних рухів на Україні першої чверті XX ст.», «Політична практика махновського руху», «Політичні партії та угруповання махновського руху (1917-1921 рр.)» , «Нестор Іванович

Махно», «Махновський рух в Україні 1917-1921 рр.: проблеми ідеології, суспільного та військового устрою», «Стосунки німців-колоністів з махновськими повстанцями (1918-1920 рр.)», «Збройні сили та бойові засоби махновського руху» та інші. Вони дають велику кількість документів, які стосуються не тільки самого Нестора Махна, але й усього українського повстанського руху південної України. Більшість копій телеграм та газет було взято з «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» В Данілов, Т, Шаніна. У збірці у повному обсязі викладені свідчення учасників повстання, які вони дали після того, як потрапили в полон до урядових військ, у тому числі білогвардійських та більшовицьких офіцерів.

Окрім того, лівова кількість джерел перелічена у збірці документів «Селянська революція в Росії 1902 – 1922. Документи і матеріали», під редакцією В. Данілова та Т. Шаніна. Усі перелічені в літературі та джерелах документи мають велике історичне значення, бо є фактично першоджерелами інформації, яка стосується самого Махна. Усі вони доступні у перекладі на українську, польську, французьку, англійську та російську мови й викладені в цій компактній збірці. Різноманітність джерельної бази викладена різними мовами з різними підходами, щоб таким методом спробувати більш широко вивчити поставлену мету.

Наукова Новизна Вперше в історії вивчення регіональних повстанських рухів в Україні була робиться спроба порівняти устрій Гуляйпільської Республіки з радянською Росією. З'ясувати специфіку їх взаємовідносини на рівні особистого порозуміння лідерів в обличчі Н.І Махна та В.І Леніна. Зробити порівняльний аналіз їх економічних, соціальних та військових поглядів, періоди союзництва та протистояння в роки громадянської війни .

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

Глава 1. Взаємовідносини Радянської Росії та Гуляйпільської Республіки.

Щоб повноцінно та комплексно розглянути формування Гуляйпільської Республіки, варто виходити не тільки з внутрішніх факторів, які детально були описані у моїй курсовій роботі, але і з факторів зовнішніх. До головних зовнішніх факторів варто віднести першочергово альтернативні органи влади, утворені держави та їх погляд стосовно лідера національно-повстанського руху Нестора Івановича Махна та Гуляйпільської Республіки загалом.

Територія Гуляйпільської Республіки розкидалася на сучасних Запорізькій, Херсонській, Луганській, Дніпропетровській областях України, але основні події розгорталися в межах сучасного Гуляйпільського району. Незважаючи на те, що кордони Республіки мінялися ледве не кожного місяця, основні сусідні держави та системи все-таки залишалися одні й ті ж самі.

Гуляйпільська Республіка, яка була утворена не «зверху», аристократією або інтелігенцією, а «знизу», тобто робітниками та селянами, одразу стала альтернативним поглядом на майбутнє для кожного українця. Більшість людей не мали базового економічного, політичного, історичного знання, їм елементарно не були зрозумілі програми УЦР чи то Гетьманату. Більше того, їм були незрозумілі союзницькі відносини між поляками, німцями та іншими іноземними арміями. Вихід отаманщини як базової організації українського суспільства зі зрозумілими, простими, популістичними лозунгами легко знайшов відлуння у сільській місцевості та став альтернативним шляхом для усієї України.

І як факт, боротьба проти військ УНР, Німеччини, російських монархістів призвела до логічного виходу на єдиного можливого хоча б тимчасово союзника – Радянський уряд. Як казав сам Махно на з'їзді Рад Гуляйполя:

«Якщо товариші більшовики йдуть з Великоросії на Україну допомогти нам у важкій боротьбі з контрреволюцією, ми повинні сказати їм: “Ласкаво просимо,

дорогі друзі!». Якщо вони йдуть сюди з метою монополізувати Україну, ми скажемо їм: “Руки геть!”»¹

Коли мова йде про взаємовідносини між державами, територіями, особливо в критичні моменти, ці взаємовідносини, який би характер вони не мали, будуються на особистому рівні між представниками держав.

Гуляйпільська Республіка та Радянська Росія не були виключенням з цих політичних правил. Нестор Іванович Махно мав доволі близькі стосунки не тільки особисто з Леніним, але і обширною мережею анархістів-комуністів, яка простягалася від Санкт-Петербурга до самого Сибіру.

Вирішивши ознайомитися з діяльністю російських анархістів, Махно відвідав Ростов-на-Дону, Саратов, Тамбов і Москву. У Москві зустрівся з місцевими лідерами анархістів П. А. Аршиновим, А. А. Боровим, І. С. Гроссманом, П. А. Кропоткіним, Л. Чорним, а також керівниками радянського уряду В. І. Леніним, Я. М. Свердловим, Л. Д. Троцьким, Г. Е. Зінов'євим. Яків Свердлов організував йому зустріч з Володимиром Леніним, щоб обговорити «місце і роль анархістів у революції». Що ж привело майбутнього «батька» і лідера анархістів України в м'яке крісло затишного кабінету лідера більшовиків?

На початку липня 1918 р. німецько-австрійські війська, що за умовами Брест-Литовського договору мали звільнити територію УНР від більшовиків, опинилися поблизу рідного села Махна – Гуляй-Поля, де він уже встиг очолити місцевий ревком та Гуляйпільський полк самооборони, в якому вже було близько тисячі рушниць та який увійшов до другої революційної армії резервної групи радянських військ. Незабаром Махно подався за вказівками щодо оборони на станцію Волноваха, де мав перебувати штаб Першої Української Червоної армії. У цей же час у самому Гуляй-Полі почались заворушення: фронтовики села та заможні селяни виступили проти місцевих анархістів, які керували обороною і за допомогою єврейської роти, що перейшла на їхній бік, розігнали штаб анархістів.

¹ Белаш А. В., [Белаш В. Ф.](#) Дороги Нестора Махно. — Київ: РВЦ «Проза», 1993.

Чимало його членів арештували. Решта солдатів полку самооборони підтримали Центральну раду. Наступного дня, 17 квітня Німецькі частини без бою зайняли Гуляй-Поле. Махно разом із нечисельним загonom анархістів відступив до Таганрогу, куди прибували розрізнені червоногвардійські загони для подальшої евакуації в Радянську Росію. У Таганрозі анархісти півдня України провели конференцію, на якій постановили вдатися до партизанських засобів боротьби на окупованих територіях. Першого травня німці зайняли Таганрог, і Махно подався в Ростов, де сподівався знайти евакуйовану комуну Гуляй-Поля, в якій була його вагітна дружина.²

Ще в жовтні 1917 року Махно, повернувшись з каторги, одружився з мешканкою Гуляй-Поля Настею Васецькою, з якою спершу мешкав у хаті свого брата Карпа. Потім молоде подружжя перебралось в конфіскований панський будинок де анархісти утворили комуну №1. У липні 1918 року вагітна Настя разом з сім'єю брата Нестора Григорія подалася в евакуацію на схід. Перебуваючи в Царицині, вона народила сина, який помер через кілька діб.

У хаосі громадянської війни знайти гуляйпільських комунарів в Ростові йому не пощастило, та й у самому місті, куди з дня на день мали увійти німецькі частини, залишатися було небезпечно. Тож Махно приєднався до артилерійського ешелону, що прямував на північ і розгорнув разом з юзівським анархістом Васильєвим активну агітацію. На станціях анархісти влаштували мітинги, закликавши до нової експропріації. На Тихорецькій станції така «діяльність» мало не коштувала Махну життя – його заарештували і побили солдати місцевого ревкому. Від розстрілу Нестора врятували лише «комісарські» документи. Та ця неприємність анітрохи не остудила революційного запалу Махна. Коли біля ст. Котельникове з'ясувалося, що червоні роззброюють усі частини, які прямують з України як іноземні за умовами Брест-Литовського договору, командир ешелону, маючи наказ командування прибути до Воронежа, розгубився. Тоді група анархістів на чолі з Махном взяла ситуацію під свій контроль. Команда ешелону

² Чоп. Союз і Змова, с. 113.

зайняла бойові позиції біля гармат і кулеметів, а більшовикам була висунута вимога пропускати поїзди в напрямку міста Царицин. Ті розбіглися, шлях знову став вільним. Але не доїжджаючи 24 версти до Царицина, на ст. Сарепта ешелон ще раз зупинили. Махно знову не сидів склавши руки, а кинувся виступати на місцевих мітингах. Тут він і оголосив ультиматум червоному командуванню – пропустити ешелон до Воронежа. У Царицині Махно не затримався. Прочитавши в газеті «Анархія», що в Москві організовується «Союз ідейної пропаганди анархізму», він загорівся бажанням дістатися столиці.

Незважаючи на вмовляння дружини та інших комунарів лишитися, Махно разом з кількома товаришами-анархістами сів на пароплав до Саратова. У ті дні до Саратова з'їхалося чимало анархістів з України. На момент прибуття Нестора більшість анархістських організацій Росії було розігнано більшовиками, а бойові загони роззброєно. Хоч основна хвиля розгрому анархічних організацій і арештів самих анархістів припала на квітень 1918 року, до саратовських анархістів «черга дійшла» лише 15 травня. Того дня місцевий НК заарештував 50 анархістів у готелі «Росія», кількості чоловік було взято в полон. Лідера саратовських анархістів Міши повезли до НК, але по дорозі сподвижники одеського матроса-анархіста відбили свого товариша у «чекістів». Довідавшись про звільнення Міши, полонені анархісти самі роззброїли своїх охоронців. На допомогу повсталим прибули анархісти з околиць міста, приєдналися і червоноармійці Саратовського гарнізону. Вуличні бої тривали два дні і закінчилися перемогою більшовиків, які переважали чисельно. Уцілілі анархісти, рятуючись від арештів, сіли на пароплав до Самари. Серед них був і Нестор Махно.

Анархісти, тікаючи від вогню, як то кажуть, попали в полум'я. Прибувши в Самару, Махно одразу ж підтримав виступ анархістських загонів Попова і Смородинова, 17-19 травня Самара опинилася в руках анархістів та матросів. Та цей виступ був легко придушений «червоними», і Махно знову рятується, сідає на пароплав до Астрахані. В Астрахані він протягом тижня «числився» в агітвідділі місцевої анархічної організації, співпрацював із місцевою газетою анархістів

«Мысли самых свободных людей». Як згадував у власних мемуарах сам Махно, у цій же газеті він помістив свій перший вірш «Призыв», написаний на московській каторзі. Після більш ніж двотижневого перебування в Астрахані Махно повертається до Саратова, де йому допомогли дістати квиток до Москви.

Нарешті, в червні 1918 р., Нестор дістався столиці. Однак, там на нього чекало розчарування в анархічному середовищі, яке він охарактеризував, назвавши «розвалом», «балаканиною», «паперовою революцією». Анархістів Москви він вважав «тисячею нероб, котрі не припиняли лестити собі та верещати на все горло про себе ...». Це було й не дивно, адже ще в ніч з 11 на 12 квітня загони ВНК, якими керував Фелікс Дзержинський, розгромили анархістські організації Москви, численні збройні загони роззброїли. Справжні бої відбулися на вулицях Донській та Малій Дмитрівській, більшовикам навіть довелося застосовувати артилерію. Втрати анархістів склали більше 100 вбитими і понад 5 тис. арештованими. Згодом подібні акції пройшли й в інших містах Радянської Росії, а 1 травня 1918 НКВС розіслав на місця директиви про розпуск анархістських організацій і бойових груп. Тому, коли Махно з'явився в столиці в червні, колишні вогнища анархії ледь жевріли під більшовицькими чоботями. Нестор Іванович писав: «Анархісти опинилися у хвості подій і часом мало не відривалися від них зовсім, будучи безсилими піти самостійним шляхом».

У Москві Махно відвідував лекції видатних теоретиків анархізму: Саші Шапіро, Олексія Борового, Леона Чорного. Особливе значення для майбутнього «батьки» мала зустріч зі старим князем Петром Кропоткіним – лідером російського анархічного руху. З ним Махно поговорив і про українських селян, і про теорію анархізму в цілому. На прощання Кропоткін сказав: «Самовідданість, твердість духу і волі на шляху до означеної мети перемагає все....». Ці слова назавжди закарбувалися в пам'яті Махна, і він слідував їм усе своє життя, яке й опиралося на ці три складові: самовідданість у революційній боротьбі за краще життя трудового люду, твердості духу в цій непростій боротьбі і незламній, попри всі втрати і поневіряння, волі.

У столиці Радянської Росії Махно також побував на конференції анархістів з Катеринославської, Харківської, Таврійської і Херсонської губерній, яка пройшла в готелі «Флоренція». Серед її учасників Махно згадував одеських анархістів Молчановського і Красного, Іуду Рощина, Аршинова, Борзенко та інших. На цій конференції було вирішено найближчим часом пробиратися на окуповану австро-німецькими військами Україну і піднімати там третю анархістську революцію. У той час Махно вирішив не гаяти часу і звернутися до московської Ради робітничих і селянських депутатів, щоб отримати безкоштовну кімнату для тимчасового проживання. Однак в Московській раді йому видали лише пропуск в Кремль, у ВЦВК Рад, де квартирне питання мало б бути остаточно вирішено.

До воріт Кремля Махно підійшов вже з більш амбіційним планом, аніж просто отримати житло, він хотів побачитися з Леніним і Свердловим. Знайшовши приміщення ЦК, Махно заявив секретарю, що хоче бачити голову Виконкому Ради робочих, селянських і козачих депутатів. Таким нехитрим способом він дістався до однієї з перших осіб Радянської Росії в перші роки її існування – товариш Якова Свердлова. Документи Махна одразу ж зацікавили Свердлова і після досить тривалої розмови, в якій він розпитав Махна про українську дійсність і його партійну приналежність, він урешті-решт запропонував Нестору самому розповісти Леніну про революційний стан в Україні, адже це питання в той час особливо цікавило більшовиків. Не чекаючи згоди самого Махна, Свердлов зателефонував Леніну і повідомив, що має в себе товариша, котрий привіз важливі свідчення про селян на півдні Росії і їх ставлення до німецьких експедиційних військ. Сама позиція стосовно анархістів у Радянській Росії була не стабільною і коливалася від тези «через анархізм до комунізму» до зараховування анархістів до ворогів революції, які не мислять категоріями держави.

Ленін щиро вважав, що міжнародні соціалістичні з'їзди не дарма ухвалили рішення про недопущення анархістів. Між соціалізмом і анархізмом – ціла прірва. Світобачення анархістів є переробленим навиворіт буржуазним світоглядом. Їхні

індивідуалістичні теорії, їхній індивідуалістичний ідеал знаходяться в прямій протилежності до соціалізму. Їх погляди висловлюють не майбутнє буржуазного ладу, що йде до усупільнення праці з нестримною силою, а сьогодення і навіть минуле цього ладу, панування сліпого випадку над розрізненим, самотнім, дрібним виробником. Їх тактика, яка зводиться до заперечення політичної боротьби, роз'єднує пролетарів і перетворює їх на ділі в пасивних учасників тієї чи іншої буржуазної політики, бо дана політика для робочих неможлива і нездійсненна.³

Анархісти завжди стверджували, що шлях до соціалізму лежить не через організацію мас в політичну партію з метою захоплення влади в державі, а через класову, безпартійну, бойову самоорганізацію мас з метою безпосереднього перейняття всіх засобів і знарядь виробництва, пересування та обміну. Кожен шлях має свою невблаганну послідовність. Шлях анархізму проходить через самостійні організації мас. Шлях марксизму неминує проходить через державу, політичну владу і політичну диктатуру. Шлях анархізму проходить через самостійні організації мас. «Політична боротьба» на цьому шляху визнається лише як відсіч з боку цих організацій політичного насильства і опору буржуазії. «Диктатура» на цьому шляху означає лише самозахист з боку цих організацій. Російська революція з самого початку пішла стихійно по анархічному шляху. Поради, фабрично-заводські організації, селянські та інші комітети повинні були бути, по суті, позапартійними, класовими організаціями трудящих мас. Партія соціалістів була готова допомогти цим організаціям витримати і відбити натиск буржуазії, об'єднатися і вдосконалюватися, приступити до організованої експропріації і здійснити перехід до соціалістичного гуртожитку.⁴

Анархісти очікували, що в міру поглиблення революції маси їх зрозуміють і повалять будь-яка державу. Анархо-синдикалісти отримали великий вплив в фабзавкомх і виступали за те, щоб вони брали управління виробництвом в свої

³ Напечатано 25 ноября 1905 г. в газете "Новая Жизнь" № 21. Подпись: В. Ленин. Печатается по тексту газеты.

⁴ Ленин и анархизм (Голос труда № 5, 29 января 1918 г.)

руки. Такі лідери як Шатов і Жук в петроградських фабзавкомах були популярнішими за більшовиків. Тут, як і у випадку з Махно, елемент особистої харизми був дуже важливим. Але причина збільшення їх впливу була і в ясному погляді анархістів на те, що потрібно робити, як будувати соціалізм. «Ми, фабричні робочі, повинні брати підприємства в свої руки, працювати з буржуазією, а якщо вона починає щось саботувати, то працювати самим». Ця ідея подобалася і багатьом більшовикам. У листопаді 1917 року ленінський декрет про робітничий контроль вироблявся разом з анархістами і здебільшого був анархо-синдикалістської мірою. У чому ж полягає основна відмінність між анархістами і комуністами в питанні про ставлення до держави? Ці відмінності Ленін зводить до трьох важливих пунктів:

«Різниця між марксистами й анархістами полягає в тому, що 1) перші, ставлячи собі за мету повне знищення держави, визнають цю мету здійсненою лише після знищення класів соціалістичною революцією, як результат встановлення соціалізму, що веде до відмирання держави; другі хочуть повного знищення держави з сьогодні на завтра, не розуміючи умов здійсненності такого знищення; 2) Перші визнають за необхідне, щоб пролетаріат, завоювавши політичну владу, зруйнував повністю стару державну машину, замінивши її новою, що складається з організації збройних робочих, по типу Комуни; другі, відстоюючи руйнування державної машини, уявляють собі зовсім неясно, чим її пролетаріат замінить і як він буде користуватися революційною владою; анархісти навіть заперечують використання державної влади революційним пролетаріатом, його революційну диктатуру; 3) Перші вимагають підготовки пролетаріату до революції шляхом використання сучасної держави; анархісти це заперечують».⁵

Лідери анархо-синдикалістів потім пішли різними шляхами. Шатов і Жук в 1918 році пішли до комуністів, а Максимов і Шاپіро стали запеклими критиками комунізму. Перу Максимова належить книга «Гільйотина за роботою», що викриває сталінські репресії і опублікована задовго до «Архіпелагу ГУЛАГ»

⁵ Ленин, т. 21, с. 449.

Солженіцина. За теоретичним осмисленням вона перевершує «Архіпелаг»: на відміну від Солженіцина, Максимов дав деяке узагальнення, пояснив, яким чином з бюрократичної диктатури випливає терор. Він був досить сильним теоретиком, і не тільки в плані критики радянського режиму. Коли говорять про «філософський пароплав», перераховують різних чудових інтелектуалів, чомусь забувають про Максимова, висланого тоді ж. Політичний анархізм пережив свій зоряний час в липні 1917 року, коли три сюжети наклалися один на одного.

У 1917 році відновилася мережа анархістських організацій, у більшості міст виникли різних розмірів анархістські групи та їх федерації, такі, як Союз анархо-синдикалістської пропаганди, Петроградська і Московська федерації анархістських груп. Одеські анархісти-синдикалісти робили ставку на пропаганду і економічний терор (нищення засобів виробництва, замахы на керівників та власників підприємств, експропріації), здійснювали серед робітників та матросів кампанію бойкоту виборів до Державної Думи, інших виборних установ та адміністрацій, сподіваючись, що під час революції незалежні профспілки об'єднуються в робітничі комуни, які стануть структурою анархістського суспільства. Головним завданням анархісти-синдикалісти вважали створення підпільних профспілок-синдикатів, які б мали залучати широкі маси трудящих до страйкового руху, особливо моряків, яких вважали «найбільш розвинутими пролетаріями», адже вони бачили життя в інших країнах, були знайомі з діяльністю профспілок у Європі.

Дуже важливу роль грали навіть не організаційні форми, для анархістів це було не найважливішим. Важливішими були видання: «Анархія», «Буревісник», «Справа праці». Вони виходили великими тиражами, і будь-яка людина мала змогу ознайомитися з ідеями анархізму, нехай і в різних варіантах. Наприклад, анархо-синдикалісти закликали йти в робітничий рух, створювати профспілки або фабрично-заводські комітети - фабзавкоми, тобто, організовувати самоврядування в рамках підприємств. Тимчасовий уряд вирішив атакувати анархістів і відняти у них особняк Дурново, який вони захопили на початку

революції (приміщення тоді захоплювали різні організації). Особняк анархісти здати відмовилися, стався штурм, загинула одна людина. Ця подія викликала обурення серед робітників і навіть страйк солідарності з анархістами. Що стосується відносин з іншими силами, то краще за все анархісти ставилися до більшовиків: ті для них були найменш опортуністичними прихильниками комунізму, хоча і вважали, що для досягнення мети потрібно використовувати державу. Та це повинна була бути держава Рад, тобто система самоврядування, схожа на ту, що пропонували анархісти. Вони виступали за Ради як органи самоврядування, а більшовики - як органи держави. Нюанс начебто невеликий. Необхідно сказати, що анархізм того часу проявив свою теоретичну слабкість. Бакунін, наприклад, не спускав таких фокусів сусідам в ідейному спектрі.

У Російську раду робочих депутатів виконавчий комітет так і не пустив анархістів, мотивуючи рішення «неправильним розумінням революції», «неорганізованістю та нестабільністю представників анархістів», тим самим не даючи їм жодного реального владного інструменту і відсікаючи їх від людей, які мають відношення до революції. Позиція Більшовицької Росії щодо російських та українських анархістів будувалася на використанні анархістів у критичних ситуаціях, їх підтримці в моменти слабкої власної влади. Втім, після таких критичних моментів завжди відбувалося недопущення анархістів до рівних умов співпраці. Анархісти різних спрямувань підтримали більшовицьку революцію у жовтні 1917 р., бо анархісти і більшовики мали спільного ворога — державу та уряд О. Керенського.

В Україні більшовики залучили анархістів до ревкомів, під час організації виступів проти Центральної Ради (в Києві, Одесі, Катеринославі, Херсоні, Єлизаветграді, Миколаєві), наприкінці 1917 р. анархісти в Україні були помітною політичною силою, що мала власні озброєні загони «Чорної гвардії», окремі бойові дружини. Вони були частиною виконкомів Рад Харкова, Одеси, Херсона, Миколаєва, Єлизаветграда, Олександрівська, Павлограда, Бахмута, Гришина, у виконкомі Центрпрофу. Анархістами були голова Центрофлоту Чорного моря,

комісар торговельного Чорноморського флоту, керівник профспілки водників. Анархісти висунули тактичне гасло: «Йти окремо, бити разом!», яке на етапі руйнування попередньої влади цілком задовольняло більшовиків. Вони з успіхом використали революційний запал анархістів, але, як тільки зміцнили своє становище, почали виштовхувати своїх недавніх союзників з усіх революційних установ.

Розквіт анархістської діяльності в Україні припадає на перші місяці 1918 р. Тоді 3–4 тис. українських анархістів об'єдналися у федерації анархістських груп або федерації анархістів-комуністів Катеринослава, Харкова, Києва, Кременчука, Полтави, Миколаєва, Одеси, Єлизаветграда, Луганська, Кам'янця-Подільського, Конотопа, Єнакієвого, Гуляй-Поля. Союзи анархістів-синдикалістів виникли в Одесі та Харкові. Анархістські групи різних напрямків існували в 40–50 населених пунктах України. Під час бурхливих подій 1918 р. частина анархістів дійшла до висновку безперспективності тактики неорганізованої і хаотичної діяльності окремих анархістських груп. Така тактика ще могла існувати на етапі руйнації феодальної і буржуазної державності (1905–1907, 1917 рр.), але після жовтня 1917 р. перед анархістами стояло питання про будівництво анархістського суспільства, для вирішення якого потрібен був координуючий організаційний і політичний центр. У березні 1918 р. була зроблена спроба створити «Південну асоціацію анархістів», у декларації якої проголошувалося, що ця організація бажає очолити весь анархістський рух «на березі Чорного моря». Асоціація закликала битися проти «германського мілітаризму» та «уряду Народних комісарів», але не встигла закріпитися на українському ґрунті з причин окупації країни австро-німецькими військом.

Пізніше анархісти зрозуміли свою помилку, і емігранти-теоретики докладно описали, у чому саме полягала різниця між комуністичним державництвом і анархістськими ідеалами самоврядного суспільства. Встановлений у межах Гуляйпільської республіки політичний режим можна вважати обмежено демократичним. У рамках махновської системи дозволялося діяти будь-яким

партіям та релігійним осередкам, особливо більшовикам та меншовикам. Втім, треба зазначити, що ядром політичної системи були саме анархісти - «Гуляйпільський союз анархістів». Організації різних спрямувань, від політичних до громадських, та виконавчі органи влади спиралися у своїй діяльності на активну друкарську активність, у вигляді виготовлення агітаційних листівок, газет та навіть плакатів. Загалом, протягом 1919-1920 рр. на «вільній території» виходило цілих 11 періодичних видань. У період переходу до партизанської війни змінилася і владна структура руху: на зміну тверезо обмеженій демократії прийшов жорсткий авторитарний режим. Прерогативи вищої влади перебрала на себе Рада революційних повстанців України (РРПУ), що мала олігархічний характер і складалася з визнаних повстанських лідерів. Усі керівні органи концентрувалися у складі однієї з маневрових груп армії, що отримала прізвисько “республіка на тачанках”. Усі місцеві органи влади конспірувалися, створюючи в районі ситуацію двовладдя.⁶

Бакунін ж помітив ці протиріччя ще в полеміці з Марксом. Ленін згодом підтвердив правоту цієї відмінності, коли писав, що, на відміну від анархістів, він виступає за управління суспільством з єдиного центру.

Це повинно було бути неприйнятно для анархістів, але вони цього на той момент не зрозуміли. До слова, анархісти були проти індикативного, добровільного планування. Марксист ж говорили: «Напевно, воно буде добровільним, всі ж будуть розуміти, що воно правильне». Нюанс полягав в тому, що для марксистів централізм був важливішим за добровільність та самоврядування. У 1917 році Ленін ще не зробив вибір між самоорганізацією мас і примусом їх до виконання прийнятих центром рішень. Він зробить його пізніше, навесні 1918 року. Навесні 1917 року анархісти і більшовики все ще діють єдиним фронтом. Анархісти кажуть: «Більшовики – це такі трохи опортуністичні, але анархісти», комуністи кажуть: «Анархісти – славні хлопці, але у них безлад, а у нас – дисципліна», і це було правдою. Загалом, наприкінці 1917 року у

⁶ Курова робота «створення та розвиток Гуляйпільської Республіки» Грудкін.М.М с.20

більшовиків і анархістів був свого роду «медовий місяць»: анархістські газети продавалися біля входу в Смольний, і цьому ніхто не перешкоджав. Перші кризові моменти намітилися вже в січні 1918 року. Причини були такі: практика «червоногвардійської» атаки на капітал показала, що більшовики, спираючись просто на фабзавкоми, не можуть вибудувати систему планового управління економікою. Один фабзавком має одну думку, інший - іншу, з плановиками Раднаркому ніхто не згоден, самоврядування вступає в конфлікт з марксистською моделлю.

Ленін зробив вибір на користь жорсткого планового управління. Повноваження фабзавкомів почали згортати, їх підпорядкували пробільшовицьким профспілкам. Анархісти програли чисто кількісно: навіть ті більшовики, які їм симпатизували, підкорилися вказівкою своєї партії. Крім того, з переїздом уряду в Москву, анархісти стали представляти серйозну загрозу для монополії більшовиків на владу: там у них була ціла мережа реквізованих особняків, перетворених на серйозні військові бази, набиті зброєю. Вони оточували Кремль з усіх боків. Монополія більшовиків на владу розмивалась, особливо після Брестського миру, коли ліві есери перейшли в опозицію.

Таким чином, утворилися дві збройні сили, опозиційні більшовикам і вельми нестримані в сенсі брязкання зброєю. Більшовики розумно вирішили, що не потрібно чекати, поки вони виступлять разом. У квітні 1918 року, тобто до повстання лівих есерів, відбулося силове роззброєння анархістських баз, що супроводжувалося перестрілками та навіть артилерійським обстрілом. З цієї причини багато анархістів, для яких важливішою була боротьба проти держави, а не теоретичні нюанси, потім підуть до комуністів і зроблять у них пристойну кар'єру. Анархіст Шатов стане заступником наркому, хоч і не переживе сталінський терор. З колишніх анархістів походили навіть деякі діячі НКВС, наприклад, Ягода.

За словами самого Махна, який називав себе «анархістом-комуністом бакунінсько-кропоткінського толку», він хотів дізнатися наміри більшовицької влади особисто.⁷

Теоретично він був досить слабо підкований і, називаючи себе анархістом бакунінсько-кропоткінського толку, він тим самим вказував на те, що не розумів різниці між поглядами цих двох ідеологів. Втім, як і більшість анархістів того часу.

Махно брав участь у роботі Московської конференції анархістів, що виробила тактику боротьби проти влади гетьмана Скоропадського і австро-німецьких військ в Україні. При цьому Нестор є фігурою, яка вважає себе незалежною, рівною та повноцінною альтернативою таких крупних гравців, як Радянська Росія або УНР. При цьому, при перегляді особистих листів та дум Махна, часто відчувається фанатична впевненість, що зовсім скоро Гетьманат та його буржуазно-націоналістичні посібники впадуть, наступить новий світ, де робітники та селяни побудують державу без панів та рабів. Особливо чітко це можливо помітити у рядках : «Розвиток подій прискорила листопадова революція 1918 у Німеччині. До її початку вся Україна була суцільним військовим табором. Владі гетьмана Скоропадського наближався кінець, його солдати були деморалізовані і не бажали битися. В австро-німецьких частинах, виснажених боротьбою з повстанцями, була остаточно підірвана дисципліна. Командування окупаційних військ поспішало вивести свої частини з вируючої, революційної України. Радянське держава оголосила Брест-Литовський договір анульованим. Однак внутрішня контрреволюція не поспішала здавати позиції. Після краху німецьких окупантів і банкрутства маріонеткового буржуазно-поміщицького уряду гетьмана Скоропадського українські буржуазно-націоналістичні партії утворили в середині листопада 1918 р свій уряд – Директорію. Незабаром вона

⁷ Комин,В.В 1990, Глава «На распутье» с 12.

стала новим знаряддям внутрішньої і зовнішньої контрреволюції в боротьбі з Радянською владою на території України».⁸

Ленін у цей час побоювався і повстання бригади Махно, за його завданням з Криму в Гуляйполе прибув Надзвичайний уповноважений Ради Праці і Оборони РРФСР, член Політбюро ЦК РКП – Л. Каменєв. Ленін зобов'язав його "тимчасово, до взяття Ростова, бути дипломатичним з військами Махна".⁹

Це напуття говорить про ленінський план інших відносин з махновськими формуваннями, ліквідації їх після розгрому Денікіна. Результати інспекції задовольнили Каменєва. Він писав: "Вважаю своїм обов'язком привселюдно оголосити, що всі чутки про сепаратистські і антирадянські плани бригади Махна ні на чому не базуються. В особі Махна я бачив чесного, відважного борця, який у важких умовах, не маючи найнеобхіднішого, збирає сили і мужньо бореться з білогвардійцями".¹⁰

Таким чином, Антонов-Овсієнко і Каменєв переконалися, що анархо-комуніст Махно відданий більшовицькій владі і не збирається підтримувати Григор'єва. Останній 8 травня направив у штаб махновців телеграму: "Чи не час вам, батько Махно, сказати вагоме слово тим, які замість влади народу проводять диктатуру окремої партії". Махно не відповів Григор'єву, але його позиція була відображена в телеграмі від 9 травня з польового штабу в Маріуполі начальникам бойових ділянок з'єднання. Там було написано: "...незважаючи на чвари більшовиків з Григор'євим, стояти на бойовому посту, борючись за підлість політичних шарлатанів".¹¹

«Денікін – ворог селянства» – таким тоді був сенс головного політичного гасла махновців. Для боротьби з ним були кинуті всі сили. Навіть після розриву союзу

⁸ В.В.Комин.Нестор Махно: мифы и реальность. Глава «Народження Батьки»

⁹ В. И. Ленин Биографическая хроника. - М., 1978. - Т.7. - с. 172

¹⁰ Экспедиция Л. Б. Каменева в 1919 г.: Поездка на Украину // Пролетарская революция. -1925 - № 6 - с. 139

¹¹ Антонов-Овсеев В.А. Записки о гражданской войне. - Т. 4. - с. 25

Махна з більшовиками, влітку 1919 р, у найважчий момент стратегічного наступу денікінської армії на Україні, Махно не змінився. Навпаки, в украй складних умовах поразки і відступу Червоної армії він зумів організувати сили повстанців і зробив вирішальний маневр, підсумком якого стали розгром добірних частин денікінців і тріумфальне повернення махновців в своє рідне Гуляйпілля.

Через два тижні, 21 травня заступник наркому військових сил УРСР В. Межлаук повідомляв РВСР про ставлення Махна до Григоріївського повстання: "Махно як чесний революціонер відмежувався від цього авантюриста і негідника. Що стосується чуток про те, що Махно вбивав політичних комісарів, то це нахабна брехня. "Розстріляні" комісари самі телеграфують нам, що вони живі і здорові. Григор'єв розраховував на підтримку Махна, але помилився".¹²

Коли ж стало зрозуміло, що національні уряди України виглядають не так, як на лозунгах червоних союзників, Гуляйполе змінило риторику в бік класової війни: "Мир хижинам – война дворцам!", "С угнетенными против угнетателей – всегда!", "Освобождение рабочих – дело рук самих рабочих!".¹³

Однак щодо Радянської влади в Гуляйпільському районі Махно вів у ці дні стриману, точніше вичікувальну, лінію. Уже навесні 1918 р. більша частина анархістів України бажала боротися з новою більшовицькою владою та знищити її, поки вона не зміцніла, вважаючи, що більшовики стали небезпечним гальмом на шляху перманентного розвитку світової революції. Проголошуючи «третю революцію», анархісти вважали, що вона відкриє перехід до бездержавницького комунізму. Анархістські загони на кілька днів захоплювали Катеринослав, Миколаїв, Мелітополь. У деяких містах більшовики випередили анархістів — їхні загони були розброєні в Новомосковську, Кам'янському, Горлівці, Єнакієвому. Співробітництво більшовиків з анархістами у РСФРР було припинене в середині квітня 1918 р., коли влада розброїла анархістські загони в Москві та Петрограді,

¹² Аршинов П. История махновского движения. – с. 110

¹³ В.В.Комин.Нестор Махно: мифы и реальность. Глава «Народження Батьки»

закрила анархістські видання, запроторила кілька сотень анархістів за ґрати Він намагався вгадати, як будуть розвиватися події далі. Але як би там не було, Радянська влада, за яку закликали боротися більшовики, була все ж для Махно ближчою, ніж Директорія. До того ж Директорія та її петлюрівські збройні сили, прагнучи зміцнити свої позиції, у деяких місцях активізують бойові дії, погрожуючи Махну. Розширюючи захоплення територій, вони розганяють революційні загони робітників, ліквідують Ради, де ті вже були створені, і розправляються з більшовиками і тим, хто їм співчуває.

Російські анархісти дивилися на Україну, як на можливий «полігон» для всесвітнього експерименту — будівництва першого у світі анархістського суспільства. Анархісти-синдикалісти хотіли бачити в робітничому класі України необхідний революційний потенціал, а в селянстві — бунтівну силу. Недарма з перших кроків створення нової організації, анархістами підкреслювалася її українська назва — Конфедерація анархістських організацій України «Набат». Це було втіленням федералістських переконань анархістів і надія на анархістську самостійність та непорочність нової територіальної одиниці — України.

До того ж анархісти чітко усвідомлювали, що свої експерименти вони вже не у змозі проводити на теренах РСФРР, де до цього часу вже затвердився однопартійний тоталітарний режим, підкріплений «червоним терором» проти всіх інакодумців. Документи показують, що витoki селянського протесту повстанців-махновців корінилися в збереженні земельних порядків і малоземелля на території лівобережних районів Катеринославської, Харківської та Полтавської губерній. Харківська і Полтавська губернії були тим місцем, де вже в 1902 р відбулося селянське повстання, що стало передвісником революції 1905-1907 рр. Ці ж причини були характерні і для інших епіцентрів селянської революції. Для виникнення вогнища селянського повстанства на Півдні України існували особливі передумови. Уже згаданий нами автор серйозного дослідження про махновщину, Кубанін, проаналізувавши господарство махновського району,

переконливо пояснив, чому саме в Лівобережній Україні в 1917-1918 р. зародився потужний селянський рух, що досягнув свого апогею в 1919 - 1921 рр.

Принциповий висновок Кубаніна полягав в тому, що в роки національно-визвольних змагань війни найбільшу політичну активність проявили ті області України, які в 1905-1907 рр., а також в 1917 р були найбільш «революційними». Пов'язано це було з рівнем економічного розвитку цих регіонів. Зокрема, в «махновських губерніях» селяни жили заможніше, ніж на решті територій України, мали більше сільськогосподарських машин, активно виробляли хліб на продаж. Стримуючим фактором земельної та торгової діяльності селян виступало поміщицьке землеволодіння. Тому з початком революції вони масово включилися в «чорний бандитизм» і успішно його здійснили.

Глава 2. Спільні військові дії та кінець тимчасового співробітництва.

Відомо, що більшовики та поставлені ними ж на службу нові радянські історики однозначно пов'язували ім'я Махна і махновський рух з анархізмом. Вони навіть придумали термін «анархо-махновщина». Слід нагадати, що приблизно те ж саме було зроблено ними і для позначення селянського повстання в Тамбовській губернії в роки національно-визвольних змагань, як «кулацько-есерівського». Логіка була одна - у повстаннях винні класові вороги «пролетаріату і найбіднішого селянства», які були поставлені в чітку та ясну опозицію домінуючому та всеосяжному більшовизму політичними ідеологіями.

Дослідження істориків показують, що анархісти дійсно активно брали участь в селянських повстаннях проти «військово-комуністичної» політики Радянської влади в роки національно-визвольних змагань і не тільки в Гуляйпільській Республіці. В історії Громадянської війни махновщина - це в першу чергу народний рух, продиктований бажанням не верхів влади, а широких нижніх ланок населення, в якому анархісти, в тому числі професійні революціонери з дореволюційним стажем, взяли активну участь.

Документи вказують, що вони керували культурно просвітницькою комісією Революційної Повстанської армії, видавали махновські газети та різні листівки, в яких інформували повстанців і населення контрольованих Махном районів про стан на фронті, роз'яснювали їм суть політики Повстанської армії, ідей регіонального анархізму. Саме їм Махно доручив вести переговори з радянської урядом України в жовтні 1920 року про укладення союзу і підтримував з ним подальші контакти. Незаперечним фактом, що підтверджується документами збірки, є те, що сотні повстанців самовіддано билися під прапором Махна. Багато з них загинули в бою або стали жертвами більшовицьких репресій. Така відданість та висока популярність серед місцевого сільського та міського населення зобов'язана не тільки особистій харизмі Нестора Івановича Махна, але лєвовою

долею й соціальному устрою. Особливостями цього устрою була господарча діяльність та традиції сільської місцевості.

У даному контексті ідеї анархізму переплітались з громадською свідомістю, світосприйняттям та робочим досвідом. Вплив анархістів на махновський рух мав свої чіткі межі. Їм була відведена роль політичних працівників. Махновський рух виник на власному ґрунті, розвивався як самостійний та саморегульований рух, що добре усвідомлював свої цілі й який увібрав у себе далеко не всі концепції Бакуніна чи Кропоткіна, а лише ті елементи анархізму, які могли бути втілені в селянських та військових реаліях. Про це свідчать самі анархісти, які брали участь в махновському русі. Так, наприклад, ідейний наставник Махна в Бутирській в'язниці, анархіст П.А. Аршинов у своїй «Історії махновського руху» визнав: «Махновщина зародилася і розвивалася самостійно, без підтримки з боку анархічних організацій». У резолюції надзвичайної наради активних працівників анархістської конфедерації «Набат» було прямо заявлено, що махновська армія - це «не анархістська армія» і «не можна змішувати махновський рух з анархістським рухом, не можна підміняти одне іншим». Програма махновського руху передбачала створення Радянського ладу, заснованого на ідеї народного самоврядування. Практична реалізація ідеї самоврядування народу вбачалася махновцям в організації «суспільства знизу», тобто силами трудящих при захисті повстанської армії і в рамках Радянської влади як оптимальної форми народного правотворчості. Ради беззастережно визнавалися Махном формами здійснення на практиці народної соціальної революції - звільнення працівників фабрик та заводів від гніту капіталу і держави. Це була Радянська влада, відмінна від тієї, що була створена в більшовицькій Росії і насаджувалася комуністами в Україні.

Головна її відмінність полягала в принципах формування і діяльності Рад. Це були «вільні ради», які обиралися всім трудовим населенням, а не були поставлені зверху. Створювалися вони для визначення основних народно-господарських завдань і їх здійснення в інтересах всього трудового народу, а не якогось одного класу. Саме такими було багато рад, що виникли в Росії і на території України в

1917 році, відразу ж після падіння самодержавства, у тому числі в Гуляй-Полі. І виникли вони не за вказівкою анархістів, а як результат «політичної самодіяльності та мобілізації мас». Більшовицькі ж Ради, на думку Н. І. Махна, зрадили їх суть. Вони були бюрократизовані та відірвані від народу. Сама ж Радянська влада перетворилася у владу призначенців-комісарів і чиновників а, в кінцевому рахунку, у диктатуру однієї партії. Як указують матеріали II з'їзду, селяни Гуляйполя та в цілому півдня України так не думали. Учасники з'їзду з жалем констатували факт відмови уряду комуністів сприяти «вільному розвитку колективної обробки землі» і на рівних умовах забезпечувати насінням та сільськогосподарськими знаряддями «як колективне, так і працююче одноосібне господарство селян».

У резолюції з'їзду зі земельного питання був заявлений протест комуністичному уряду України у зв'язку з його політикою націоналізації землі. Як можна побачити, уявлення про «владу місцевих рад» для селян та містян півдня та сходу України сильно відрізнялося від трактування центральної більшовицької влади на чолі з Леніним та Троцьким. Не зважаючи на різне трактування нової системи, у моменти найбільш гострих ситуацій на фронті ці питання відкладалися і перекладалося на більш прості часи. Сама «дружба» характерно описується ще одним документом, а саме цікавим запитом штабу махновської армії у штаб Південного фронту від 14 листопада 1920 року з проханням до Радянського уряду «вислати підбір наукової літератури для лекцій з історії, робітників, селянським питань, анархізму, соціалізму, а також тексти революційних п'єс: «На дні», «Вороги», «Марбо», «Жань», «Безробітні», «Степняки», «непохованих», «Робоча слобідка»». У збірнику вміщено документи про діяльність повстанських комендатур у 1919-1920 рр. у звільнених махновцями від влади білих містах Бердянську, Олександрівську і Катеринославі. Такі літературні смаки та щедрість Москви на зброю, набої, агітаційну літературу давала можливість працювати на довірених основах. Москва отримувала в обліччі Махна тимчасового союзника проти білих, поляків, татар, національного уряду України та інших, з можливістю

за цей час стабілізувати свої регіони охоплені повстаннями та розширенням влади більшовиків. Махно отримував можливість легалізації на фронті, отриманням потоку додаткового військового забезпечення. Але основною різницею було різне сприйняття цього дивного на перший погляд союзу. Бачення таких відносин Махном було стратегічно розрахованим світлим майбутнім із сильними місцевими радами, а бачення Леніна -, короткочасним, тактичним де Махно з його системою регулювання територій півдня України були в майбутньому включені у склад повноцінної радянської України, без самодіяльності на місцях з чіткою диктатурою партії верхів.

Н. І. Махно тричі вступав в союз з більшовиками і Червоною армією - наприкінці 1918 р, у лютому 1919 р, та у жовтні 1920 р.

Незважаючи на військову відданість та проявлений героїзм на фронті проти інтервентів та Денікіна, до Махна часто відправляли «ревізорів діяльності». Такою людиною для шпигунства був В. А. Антонов, він писав у записці, спрямованій голові РНК УСРР Х.Г. Раковському і наркому Н.І. Подвойському 2 травня 1919 р., у ній комісар інформував керівництво Радянської України про свої особисті враження від поїздки в бригаду Нестора Івановича. У ній він зазначив, що сам Махно і його полки «пройняті бажанням зломить контрреволюційне козацтво і офіцерство», Махно і анархістка Маруся Никифорова вели агітацію за створення «єдиного революційного фронту проти контрреволюції. Там же «до агітації проти Радянської влади Махно не причетний» і виступає у пресі «проти погромної агітації», Марусю Никифорову до військової справи не підпускає, вважаючи, що їй місце - «справа милосердя». Далі йдеться про те, що Махно і його штаб «живуть вкрай скромно, бандитизму непомітно». Антонов характеризував також стан частин махновської армії, їх участь в бойових операціях проти денікінців. Склад частин вказувався у записці. «Усі колишні солдати, кадри чудові - в Гуляй-Поле з війни поверталися не менш як унтер-офіцери, матеріал прекрасний, але ще потребує великої обробки». «Відступ з Маріуполя спричинений втечею дев'ятої дивізії - бригада Махна перебувала в 27 верстах від

Таганрога і трьох від Кутейникова»; «Один полк, що був у трьох верстах від Кутейникова, зовсім знищений козаками після втечі десятої дивізії»; «Наші політпрацівник в частинах Махна слабкі, боязкі»; також «поблизу Махна знаходяться кілька пройдисвітів, які творять часом деякі капості у вигляді розкрадання набоїв та зброї, завдяки зростаючій дисципліні частин Махна, з них відсіюються бандитські елементи, що пакостили в тилу, але були нагнані махновськими частинами ».

Це підтверджує документ номер 18 стосовно проголошення анархістів "Товаришам і громадянам Александрова та інші". Виданого пізніше, 23 березня 1918 року. У ньому зазначається цитата: «23 березня Александровська федерація анархістів видала «оголошення», в якому заявила, що «не брала участі в обшуках в ніч на 23 березня» і що «за дії загону Нікіфорова... Федерація не відповідає». У той же день відбулося засідання федерації, на якому були присутні колеги-анархісти різних міст, таких як: Петроград, Київ, Харків, Катеринослав, Одеса та ін.

Федерація хотіла бачити Т. Марусю Нікіфорову в ролі її загону і думав, щоб виправдати звільнення його оголошення. Товариші! Ми анархісти не визнаємо юридичне коло застави і ми ніколи не звинувачуємо всю федерацію або за дії окремих осіб. І в цьому випадку федерація діяла занадто безрозсудно і схилена - вона від імені всієї федерації друкувала оголошення, між тим, з ходу дебатів асамблеї з'ясувалося, що розведення сил від загону Нікіфорової і від неї не було санкціоновано всією федерацією і її акт не тільки не є анархічним, а радше сама Маруся безрозсудна - адже кілька людей не мають право представляти її.

Посилання на статтю проти Нікіфорової в більшовицькій харківській газеті «Порив» не може служити аргументом для її засудження, як за наказом петроградського совнаркому.»¹⁴

Цей шматок тексту є важливою деталлю у вивченні боротьби з окремими представниками анархістко-українського руху. Як помітно з зазначеного вище

¹⁴ ГАЗО. Коллекция листовок. Типографский экз. Воззвание анархистов «К товаришам и гражданам».

тексту перед боротьбою фізичного знищення не потрібних угруповань та політичних сил, радянської Росія проводила спочатку точкову, а згодом широку інформаційну диверсію щодо своїх конкурентів у Українських, Білоруських, Балтійських регіонах. Так звана газета «Порив» була по суті аналоговим до центральних «червоних» видань, які повинні були інформаційно створювати «правильний» образ тих чи інших справ. Не зважаючи, що по суті вже почався гібридний інформаційний конфлікт між Гуляйпільською владою та Більшовицькою Росією, в саме цьому зазначеному документі вийде викриття цих «дивних дій від газети Порив».

Головний висновок доповіді Антонова вийшов логічним та простим - «Махно проти нас не виступить», «ццькування Махно повинна бути закінчене».¹⁵

Однак до думки командувача Українським фронтом не дослухався керівництво більшовицької влади. Махно був оголошений поза законом, заключений з ним союз розірваний. Вміщені в збірнику документи показують, що причиною цього стали не військові поразки махновських частин, а політична діяльність Махно. Хоча трохи недавно в тих самих докладах та постановах, все трактувалося абсолютно інакше. Зі звіту до ЦК РПЦ (б)38 : Не раніше 29 грудня 1918 року брехня, негідна брехня, заява про те, що «загони» робітників селянського повстання - якісь розбійники банд, підриваючи радянську владу. Вони - це паяний нерозривний сплеск класів солідарності, чесних і непохитні, велично прості у своїй відданості борці революції. Брехня - це твердження, що вони не дисципліновані, що вони залишаються позаду нас у старому «загоні» не сформованості. У нашій армії вони швидко ставали до лав, ні в якому разі не найгірше з усієї маси радянських регулярних полків. Так, але за межами центру вони погано обладнані, погано озброєні голодні вони несуть свій важкий обов'язок. Це не рідкість для них знайдений замороженим на посту. Звичайні випадки дивовижної мужності, показані ними, дивували німців і жахали «білих».¹⁶

¹⁵ Селянська Революція в Росії. В Данілов, Т, Шаніна док. № 80

¹⁶ Селянська Революція в Росії. В Данілов, Т, Шаніна. Заверенная копия телеграмми 12.

Такий опис Махновських бригад та повстанців був притаманний для початку зими 1918 року, коли тривали криваві бої з військами УНР, Григорьєва, Німцями та іншими. Широкий фронт та обмежені людські та збройні ресурси заставляли Леніна та Троцького шукати та підтримувати майже «братські стосунки» з усіма можливими групами, які були готові допомогти в боротьбі проти Української Держави. Період цієї «дружби» закінчився з переходом «червоних» військ до на Лівобережну Україну.

Величезне роздратування і невдоволення більшовиків викликала політика Махно по організації в Гуляй-Польському районі вільних рад. Справді, Махно з недовірою ставився до роботи на контрольованій ним території насаджуються більшовиками ревкомів і ЧК. Пояснював він це тим обставиною, що дані органи не обиралися народом, а призначалися зверху комуністичною партією. До їх складу входили абсолютно не знаючі місцевої специфіки призначенці, які отримали величезну владу. Місцеві селяни, містяни і повстанці задавали резонне питання, чому ними командують назначені бюрократи, які не брали участі нарівні з ними в боротьбі з контрреволюцією? Чому після їх перемоги над білими вони повинні підкорятися надісланим комісарам, адже більшовики проголосили владу трудового народу? Логічним було б якщо цю владу повинні формувати вони.¹⁷

Інший, не менш важливою, причиною конфлікту була протидія махновців «військово-комуністичної» політики більшовиків, перш за все продовольчої.

Фактично Махно не пускав реквізиційні загоны і ЧК в контрольовані ним райони. В силу цього зіткнення більшовицької влади з повстанством ставало все більш неминучим. Вона не могла запропонувати селянам еквівалентного товарообміну. Повстанці ж, користуючись своєю силою, не бажали просто так віддавати державі хліб та інші товари. Вони розглядали їх або як належні їм результати селянської праці, або як військові трофеї (док. № 82). Махно все ж не ізолював себе від голодуючих промислових центрів Росії та України. Особливо

¹⁷ М. Равич-Черкаський, Махно та махновщина. Катеринослав 1920. Стр 20.

важливим доказом у цій ситуації Український протоколи номер 10 - 13. Протокол засідань правління профспілки металообробників, деревообробники та інші професії в країні. під головуванням Н.І.Мачно 4 жовтня - 13 листопада 1917 р.

У цьому протоколі було зазначено Декрет: «М.Махно був одноголосно обраний головою, А.Міщенко був обраний другом голови і К.Галуза був обраний скарбником. Щотижня по вівторках о 6 годині. Покликання, даючи Президентству, яке повинно дати йому інтерв'ю для з'ясувати, чи скоро почнеться виробництво зерна. Якщо вона здійснюється не скоро, тоді попросить місцеву владу продовольства взяти представника від профспілки для прискорення. Розглядаючи це положення негативно, оскільки воно вб'є незалежність союзу, правління вважає за необхідне висвітлити це питання на загальних об'єднаних зборів працівників. Секретар повинен залишатися таким же, як він був до цих пір, тобто до 6 жовтня.»

Підписали його Голова спілки Махно, помічник голови Міщенко та члени Правління: В.Веньжик, Д. Нопов, П. Сайцев, Черкес, К.Галуза, А.Рябко.¹⁸

У лютому 1919 р за наказом Махно в Москву і Петроград були відправлені 90 вагонів муки від «гуляйпільського революційного селянства».¹⁹ Про це свідчить вирізка з газети «Известия» 9 лютого 1919. У п'ятницю, 7 лютого, з України прибула Люблінська сортувальна компанія три поїзди з пшеничним борошном, в цілому 90 000 фунтів, 50 вагонів для Москви в розпорядженні наркомів і 40 - для Петрограда. три поїзди з пшеничним борошном, в цілому 90 000 фунтів, 50 вагонів для Москви в розпорядженні і 40 - для Петрограда. Це борошно було захоплено червоними українськими повстанцями в боях з добровольчою армією Денікіної в Константанові. Даю повний зміст цієї телеграми, направлятися до Ради народних комісарів і Петроградської ради революціонери, які вилучили це борошно з рук білогвардійців: «Гуляйпільське революційне селянство, а також селянство всіх

¹⁸ Селянська Революція в Росії. В Данілов, Т, Шаніна с.127 Рукописный подлинник.

¹⁹ сообщение из газеты «Известия» — органа ВЦИК 45 о посылке 90 вагонов с мукой в Москву и Петроград. 3 Селянська Революція в Росії. В Данілов, Т, Шаніна.

навколишніх районів, командування і повстанські селянські загони Махно передають робітникам Москви та Петрограду це борошно у подарунок». Ці ж поїзди включали в себе 5000 фунтів вугілля зі звільнених шахт Донецького басейну, які залізничний комісар, Товариш Горєв, уповноважений обміняв на мануфактуру для революційного пролетаріату.²⁰

Подібний дружній жест Гуляйполя і намагання підтримати більшовицьку владу не на засадах деспотизму, а методом добровільної здачі допустимого максимуму борошна та вуглю з навколишніх сіл, продемонстрували в черговий раз різність уявлення про налагодження зв'язку. По всій території, яку контролювали більшовики у 1919 році були прийняті жорсткі каральні дії стосовно вилучення у селянства усіх можливих ресурсів, без залишків для місцевих. Саме така радикальна політика Москви стала пороховою бочкою, яка розпалила ще більше селянського невдоволення та повстань проти «влади місцевих рад». Посилилися хитання у селянському середовищі, викликані політикою "воєнного комунізму". Махно помагав нейтралізувати їх і зберегти боєздатність частин.

Проте на той час ідеологічні розходження Махна з більшовиками побудовані на протилежних оцінках "воєнного комунізму", не стали очевидними. Махно просто не допускав назначених Москвою комісарів, до контрольованих районів, тим самим утворюючи абсолютно лояльну до селян систему, на відміну від тих районів де комісарам була надана повна влада. Оперативні зведення за 13-29 квітня свідчать, які випробування випали на долю бригади і як стійко вона їх долала. Квітневі бої, відсутність рішучої і ефективної допомоги з боку командування Червоної Армії позначилися не лише на боєздатності бригади, а й значно підірвали в ній дисципліну та морально – політичний стан.

Це неминуче вело до загострення взаємовідносин з місцевими органами Радянської влади. Коли махновські полки похитнулися, цим вирішив скористатися начдив розгромленої білими 3-ї дивізії Молчанов. Не маючи змоги прямо

²⁰ Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали. В Данілов, Т, Шаніна. Известия ВЦИК. 1919. 9 февраля. № 30 с.582.

звинуватити Махна у зраді, він 18-го квітня телеграфував в інстанції, що нібито махновці погано ставляться до червоноармійських частин.

Командуючи Укрфронтом вирішив особисто проінспектувати махновські частини. Приїзд командуючого фронтом у Гуляйполі оздоровив морально – політичну атмосферу в бригаді. Бійці пересвідчилися, що командування занепокоєне їхнім становищем. Конфлікт було вичерпано, і обидві сторони заспокоїлися.

З бюлетеня № 12 з 12 квітня 1919 р. доповів в телеграмі Макаров: «Почалася успішна обробка поміщицьких земель малоземельними і безземельними селянами Макарівської волості; зорганізуються комбіді. На пост воєнкома призначений тимчасово т. Топоров - комуніст. Часті нальоти бандитів зменшилися. З чуток, банди Соколовського з усім розпалися, селяни роззброюються. На неділю призначена Маніфестація на честь взяття Одеси. Довідка: телеграма Шнейдермана від 11 квітня. Александрової. Політичне положення повіту важке: в с. Гуляй-Поле паралельно з Олександрійським комісаріатом існує «військово-революційний Рада», підкоряється принципово штабу Батько Махно, який не дає провести в життя не тільки мобілізацію, а й облік, деморалізуюче діє на сусідні волості, з яких надходять протоколи про відмову провести кінський облік. В Олександрівську в даний час відбувається 2-й з'їзд Рад, який став в опозицію до Радянської влади, проводить у життя ліво-есерівські тенденції, приймає ліво-есерівські резолюції, чим збільшує бандитизм і двовладдя. Бандитизм, незважаючи на енергійні заходи, ще не вщухає; боротьба в цьому напрямку триває. Гальмується робота з нерегулярним отриманням грошей з центру та регіонів». ²¹

Як ми бачимо балансування Гуляйполя вже не допускалось. Центральна влада Росії, ще не маючи людських та ресурсних можливостей вплинути на

²¹ ЦГАВО України. Ф. 1. Оп. 1 доп. Д. 3. Л. 1—2. Подлинник. № 66—67 Справки из бюллетеней Центрального бюро связи и информации при наркомвоен УССР1 о внутреннем положении республики 12—13 апреля 1919 г. з Селянська Революція в Росії. В Данілов, Т, Шаніна.

«Революційну Рад» Нестора Махна залишалась де-факто нелегітимною при цьому не вважала владу Махно, та Гуляйпільського району, як рівними до себе – не признаючи двовладдя, малося на увазі авжеж повне прийняття влади «Радянської України», а по суті влади Радянської Росії з сильною центральною владою. Влітку 1919 року Радянська влада переживала найкритичніший момент свого існування. На Україні вона була ліквідована, виникла безпосередня загроза захоплення білими Москви. У цій обстановці керівництво УССР не змогло виявити справжніх, глибинних причин своїх невдач пішло найлегшим шляхом, переклавши частину своїх невдач безпосередньо на Махна, звинувативши його в дезорганізації фронту – виступи проти Радянської влади. 8-го травня наказом по військах Укрфронту 2-а Українська Радянська армія у повному складі передавалася у розпорядження Південного фронту.

Вся 2-га Українська Армія складалася лише з бригади Махна. Військова інспекція пропонувала замінити бригаду на фронті іншими частинами, провести її переформування і надати вигляду регулярної, Махна від командування усунути і розпочати над ним слідство. Цього не сталося. Однак Ленінські принципи і інтереси махновців робили неминучими конфлікти з центральною владою. Питанням були сам конфлікт і факти продовольчої кризи і розрухи в Радянській Росії, а способи їх подолання.

Період непу ясно показав це. Парадоксальність ситуації полягала в тому, що більшовики не хотіли реальної влади місцевих рад, заснованої на принципах народовладдя. «Радянська влада» в явленні Москви, була формою партійної диктатури. Підтвердженням цього і стали збуття травня - червня 1919 року, коли Н. І. Махно з союзника більшовиків був несподівано перейменований ними в залятого ворога. Його звинуватили в підготовці контрреволюційного змови з метою повалення Радянської влади, котрий мав здійснитися за допомогою скликання з'їзду Рад! Дійсно, такий з'їзд 72 волостей було вирішено скликати, але не для того, щоб почати війну з Радянською владою, а, навпаки, щоб її захистити в дні денікінського наступу. На з'їзді планувалось оголосити «добровільну

мобілізацію» для відображення білої загрози. Більшовиками подібна ініціатива знизу була розцінена як контрреволюційний крок. Судячи з активних військових дій на Півдні України, де частини Махно займали домінуючу позицію у боях проти монархістів, німецьких-інтервентів та румун. Ці успіхи на фронті були логічними втратами в особовому складі, зменшення кількості військових, не стабільним економічним становищем для регіону, який став можливо одним з найгостріших на фронті. Григорій Сокольников, став фігурою протистояння Радянської Влади проти особисто Махна та його озброєних та часто не контрольованих для Москви мобільних кавалерійських загонів.²²

Аргументом, що підкріплює тезу написану вище є телеграма № 66 члена РВС Південного фронту Г.Я. Сокольникова голові РВС Республіки Л.Д. Троцьким про необхідність відсторонення Махно від командування військами № 0297, Харкова 15 квітня 1919 р 11 год. У цій телеграмі до Лева Троцького написано: «Узгодженість дій на всьому Південному фронті можливо тільки при реформуванні правофлангової групи, яку тепер складають загони Махна, що діють без зв'язку між собою і, незважаючи на всі наші зусилля, без необхідного зв'язку з нами. У той же час Махно веде відкриту антирадянську роботу, скликав селянські з'їзди проти комуністів, поширює відозви в тому ж дусі. Бандитизм у махновських частинах перевершує часи українського відступу. На переговорах з членами Революційної Ради, Українського фронту з'ясувалося їх згоду усунути Махно від командування. Вважаю, що в зв'язку із загальною обстановкою в Українському фронті необхідно тепер же почати з цього кута і впливати на командувача Укр.фронту для негайної підготовки та приведення заходів, що дозволяють змінити командування і організацію махновської групи».²³

Сокольников на постійній основі телеграфував та вимагав від Москви, прийняти міри до Махно, але як вказують інші документи, наприклад у телеграмі

²² В.Антонов-Овсиенко Про крестьянские восстания на юге Украины// „Летопись революции”, №6, 1922, стр. 152;

²³ РГВА. Ф. 100. Оп. 3. Д. 110. Л. 474. Телеграфная лента

командувача 2-го Українського війська А.Е. Скачко командувачу Українським фронтом В.А. Антонова - Овсієнко зазначено - «Наступ противника затримується розрізненими залишками бригади Махно» на момент 18 квітня 1919 р. Сокольников багато в чому не був об'єктивним до стану справ у Махновському війську, та часто мав сумнівне уявлення про управління на фронті з увагою, що займався лише перекиданням військ залізничними шляхами.

Махно намагався до останнього втримати той тонкий мир між Радянською Росією та Гуляйпільської Українською Республікою. Він йшов зі свого поста, не бажаючи упустити доброго імені повстанця, піклуючись також про те, щоб більшовики не звинуватили його в крадіжці грошових коштів бригади. При цьому він не робив нічого, щось б загострити ситуацію, спровокувавши виступ повстанців на його захист проти більшовиків. Його турбували інтереси фронту, який треба було держати в умовах розпочатого наступу білих. «Ми свій обов'язок виконали...» - казав «Батько», «але вищі органи затримують постачання армії патронами». Довелося відступати. На Україну прибув голова Реввійськради республіки П. Троцький, яким навесні 1919 року розгорнув запеклу боротьбу з партизанщиною у Червоній Армії. В поле його зору потрапили й махновські частини. У 20-х числах травня Махно "бомбардував" Харків і Катеринослав телеграми з вимогами негайно дати зброю і особливо патрони. По їхніх полках поповзли чутки про зраду повстанців керівництвом Червоної Армії. Догляд Махно більшовики сприйняли як прояв слабкості, а не як компромісне рішення в інтересах обох сторін.

7 червня 1919 р Лев Троцький в записці по прямому проводу командармові 14 армії Південного фронту Ворошілову вказав: «Мною отримана телеграма Махна, в якій він заявляє про свою готовність здати командування дивізії. Було б Великою помилкою йти на який би то не було компроміс, тобто приймати якесь посередництво, робити які б то не було поступки. Капітуляцію Махно потрібно записати на прихід, а далі діяти з усією енергією в боротьбі з махновщиною ». У ряді робіт дослідників махновщини акцентується увага на негативній ролі Лева Троцького в долі Н. І. Махно в розглянутий період. Стверджується, що саме він в

силу своєї не селянській настроєності «інспірував» заколот Махно і проводив по відношенню до повстанців політику «розжареного заліза». Наглядним прикладом таких відносин отримали своє підтвердження у місті Олександрівськ, де дружба отримала кому в наслідок переділу майна та грошей у розмірі 300 000 та 400 000 рублів у приватних банків, які були захоплені повстанцями Махна, і за логікою Леніна та Троцького були передані у Москву. У відповідь на відправлення в Олександрівськ комісарів задля вивезення грошей в центральну казну, Махновські війська роззброїли надісланих комісарів, розвернувши їх назад без 700 000 рублів.²⁴ Потрібно відзначити, що Олександрівськ довгий час залишався прифронтовою критичною смугою, а тепер є військовою базою. Заслуги Махно в боротьбі з гетьманщиною, монархістами та інтервентами в обличчі румунів та німців не давали можливість притягати його до відповідальності. За цей час він встиг зорганізувати велику свою «бандитську» армію здебільшого з розформованих раніше колишніх військових частин імперської.

Пропаганда Радянських газет малює образ Махна, як бандита, вбивці, грабіжника, п'яниці, забуваючи усі можливі заслуги приписує його частинам розстріли комуністів, та починає справжнє полювання на анархістів, махновців та цілого пласту селян, які в більшості виявили підтримку народному герою. В Олександрівську постійно загрожувало заняття цими махновськими частинами, а значить, і розграбування і руйнування всієї налагодженої роботи. Подібний висновок потребує уточнення. Безумовно, Троцький міг бути ініціатором акції по знищення та пропаганди проти пам'яті Махно. Документом, який відповідає на це питання є - Телеграма члена РВС Південного фронту Г.Я. Сокольнікова до В.І. Леніна з проханням «прибрати Махна».

У телеграмі № 0238 19 квітня 1919 р зазначено «Бригада Махна не тільки сама небоездатні, але розкладає також сусідні частини дев'ятої дивізії. Вам, мабуть,

²⁴ Описание событий в г. Александровске в январе—марте 1919 г., представленное В.И. Ленину пом. уполномоченного НКВД на Украине А.А.Малицким 19 апреля 1919 г.

відомо, Махно веде рішучу боротьбу проти комуністів серед селян і червоноармійців, починаючи скликанням селянських з'їздів, закінчуючи зриванням червоноармійських значків: Юзовські робочі стогнуть, обурюються проти грабежу махновських банд. У зв'язку зі здачею Маріуполя, ураженням, втечею бригади Махно, не вважайте чи відповідним моментом прибрати Махна, престиж якого похитнувся і тим почати оздоровлення цієї ділянки Південного фронту більш, зміцнення якого, з одного боку, положення в Донецькому басейні не може вважатися міцним, з іншого боку, просування до Ростова істотно гальмується».²⁵

Але політичне рішення про це було прийнято В. І. Леніним. 19 квітня 1919 Ленін погодився з пропозицією Г.Я. Сокольнікова, раніше переданим Троцькому, «убрати Махно ». На отриманій від нього телеграмі він наклав таку резолюцію: «Склянському: треба підтримати».²⁶

Оголошеними причинами подібного рішення були і в даному випадку так звана небоєздатність та халатності бригади Махно, і його «антирадянський ухил», «скликав селянські з'їзди проти комуністів». Махно тримав Фронт проти «білих» та «петлюрівців». Він не думав про боротьбу з Радянською владою. Все круто змінилося після 19 червня 1919 року, коли він дізнався про розстріли Надзвичайним трибуналом восьми членів свого штабу. Махно переходить на правий берег Дніпра в супроводі загону в 800 повстанців. Такі дії спричинили відповідну реакцію у армії Гуляйполя. Телеграма РВС 13-й армії в РВС Південного фронту про «відкриті анти червоно-армійська агітація » в частинах бригади Махно, передана Главкому І.І. Вацетісу свідчить про зміну відносин до представників та назначенців. У телеграмі йде мова про : « З доповідей і донесень командирів частин і комісарів 9-ї дивізії, що знаходяться в розпорядженні комбрига Махна, видно, що військами Махно по відношенню до червоноармійським частинам проявляється саме обурлива поведінка: насильницьке відібрання зброї, зривання червоноармійських значків, відкрита анти червоно-армійська агітація, заперечення

²⁵ РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 1. Д. 9361. Л. 1. Телеграфная лента.

²⁶ Той самий документ.

регулярного ладу, вимога введення виборного початку...», «...крім того, частини дивізії обурені тими грабежами і розгулом і поголовним пияцтвом, які панують в махновських частинах».²⁷

В той же час переважна більшість повстанців під керівництвом начальника польового штабу В.Ф. Белаша продовжували залишатися на бойових позиціях. В кінці червня вони були влиті до складу Кримської дивізії і в інші частини. Великий внесок у збирання та введення в науковий обіг нових «махновських» документів виніс український вчений В.Ф. Верстюк. У числі перших він приступив до збирання і видання документів для створення об'єктивної біографії Н. І. Махно.

Телеграфне повідомлення начальника управління особливих відділів Українського фронту Расудовського наркому у військових справах України Н.І. Подвойському доповідав про «зосередження в Гуляй-Поле загонів, тероризують місцеве населення 24 квітня 1919 р таємно Наркомвійськсправ т. Подвойському І з Харкова, № 196 В Гуляй-Поле зосередилися численні банди анархістів, тероризують їх населення. Проникнувши в загони Махна, вони вносять в них розкладання. Партизани НЕ розформовується, займаються грабежем. Загін батьки Правда, за словами останнього, складається з «підозрілого елементу», знаходиться на положенні війни з Радянською Росією і ніяким розпорядженням не підкоряється».²⁸ Політком 3-й дивізії Петров заходів проти них не приймає.

В Олександрівську де в минулому році фігуруючи у справі Маруся Никифорова, як «грабіжник та підривник дисципліни» за інформацією червоних газет, вже в кінці червня 1919 року, головує та розширює анархічно-українську пропаганду. Особливим відділом днями заарештовані там ряд анархістів: Білогрудів, Алейников і інші, мають фальшиву печатку бригади Махно. До цих відкритих дій можна прослідкувати підготовку до зривань мобілізації у махновську

²⁷ РГВА Ф. 6. Оп. 4. Д. 92. Л. 134—134 об. Телеграмма РВС 13-й армии в РВС Южного фронта об «открытой против красной-армейской агитации» в частях бригады Махно, переданная Главкому И.И. Вацетису

²⁸ ЦГАВО Украины. Ф. 2579. Оп. 1. Д. 52. Л. 59. Заверенная копия

армію на корись суспільно радянській, ігноруванням надання матеріального забезпечення та не точне формування бюрократичних структур. Троцький в своїх телеграмах до управляючого південною залізничною станцією розривається з наказом переформувати дивізії Махна, повністю виключає можливість існування «української махновської армії», та наполягає вести запис усіх «протиправних та не дисциплінарних дій» з боку махновців та в цілому Гуляйпільського району.²⁹

«Повстанський рух селянства випадково потрапило під керівництво Махна і його "Військово-революційного штабу", в якому знайшли собі притулок і відчайдушно анархістські, і біло-лівосерівські, і інші залишки "колишніх" революційних партій, які розклалися. потрапивши під керівництво таких елементів, рух значно втратила чинність, успіхи, пов'язані з його підйомом, не могли бути закріплені анархічністю дій . негодобств, які відбуваються в "царстві" Махно, потрібно покласти край »¹⁰ Ця стаття вийшла, коли махновці зібралися на свій III районний з'їзд в Гуляйполі. Його резолюції були спрямовані проти військово-комуністичної політики РКП (б):«З'їзд протестує проти реакційних прийомів більшовицької влади, розстрілювали селян, робітників і повстанців.

З'їзд вимагає проведення правильного вільного виборного початку [...].

З'їзд вимагає заміни існуючої продовольчої політики правильною системою товарообміну. З'їзд вимагає повної свободи слова, друку, зборів всім політичним лівим течіям, тобто партіям і громадянам, і недоторканості особи працівників партій, лівих революційних організацій і взагалі трудового народу. Бригада, дивізія або армія?

Виступ Махно проти Григор'єва вже не могло змінити позицію більшовицького керівництва щодо повстанців. Приводом до нового різкого загострення відносин стало розгортання 3-й бригади в дивізію. Парадоксальна ситуація, коли бригада

²⁹ Телеграма по прямому проводу председателя РВС Республики

Л.Д. Троцкого в РВС Южного фронта — «не признавать никакой дивизии Махно» и «вести точную регистрацию всем нарушениям дисциплины со стороны Махно для обвинительного акта»

становила більшу частину армії, заважала і відповідному постачання, і взаємодії командування з величезною «бригадою», і управління її частинами. попередня домовленість про перетворення бригади в дивізію була досягнута ще з Антоновим Овсєнко, потім його санкціонував заступник Наркомвоєна України В. Межлаук⁴¹. Скачко санкціонував переформування. Але, «порадившись» нагорі, Межлаук скасував своє рішення і почав вимагати «Не переформовувати, а скорочувати» махновцев⁴². Даремно Скачко і РВС 2-ї армії переконував командування Південного фронту, що скасування рішення про переформування викличе розростання конфлікту, яке може неприємнішим чином позначитися на боєздатності фронту⁴³. 21 травня РВС Південного фронту запропонував Троцькому план ліквідації «махновщини» за допомогою частин 2-ї дивізії. Одна бригада цієї дивізії мала замінити махновців (адже формально вони були всього лише бригадою), її частини повинні були відтягатися в тил і там переформовуватися. Що в цей час повинні були робити білі, червоні стратеги якось не продумали. І ще одна неув'язочка - перекидання частин 2-ї дивізії в Гришине ще не почалась 25 травня управляючий доповідав наркому Н. Подвойському: «Неприйняття своєчасних заходів обіцяє повторення Григорівської авантюри, яка буде небезпечна з огляду на величезну популярності Махно серед селянства і червоноармійців»³⁰. тепер популярність союзних рухів серед місцевого населення ставала джерелом смертельної загрози для більшовицького режиму. В ході нарощування антинародної політики. Особливо - після введення в квітні продрозкладки на Україні комуністи стали сприймати союзника як небезпека більшу, ніж військовий противник. дав в Крим Дибенко.

Заява Махно про свою відставку породило паніку на фронті³¹. Солдати розуміли те, що не міг зрозуміти Троцький, Гіттєс і Межлаук: без Махно не можна було зупинити наступ Денікіна. Батька тим часом відкладав свій відхід - обстановка була

³⁰ ЦДАГОУ. Ф. 5. Оп. 1. Д. 262. Л. 154.

³¹ Нестор Махно и крестьянское движение на Украине. 1918-1921. С. 160.

критичною. Він попросив командування вислати йому наступника для здачі справ. 31 травня РВС махновців оголосив про скликання IV з'їзду рад району. Пропонувалося вибрати на зборах трудящих по одному делегату від 3 тис. населення, причому з однаковою часткою представництва від робітників і селян. Військові частини та партії могли послати по одному представнику від підрозділу (Полк, дивізіон, штаб, повітовий комітет). РВС ухвалював: «посилати делегатів на з'їзд постачати наказами для більш точного вираження справжньої волі селян і робітників». Центр розцінив рішення про скликання нового «несанкціонованого» з'їзду як чергову контрреволюційну вилазку. Можливо, панічна реакція на скликання з'їзду була пов'язана з побоюваннями, що Махно проголосить на ньому незалежну республіку. «1. Найпершим завданням 2-ї Української армії є руйнування військової організації махновців, причому ця задача повинна бути дозволена пізніше 15 червня.

З цією метою за сприяння Реввійськради 2-ї Української армії відкривається негайно широка агітація проти махновщини з метою підготувати громадську думку армії і робочих мас до повної ліквідації армії Махна. Підготовлені ним в 1991-1992 рр. збірники документів і спогадів про Махно відразу ж були помічені дослідниками, тим більше що збірники передували об'єктивні опису життя та військово-політичної діяльності Н. І. Махно. Визнаючи важливість даних видань, на жаль, приходиться констатувати їх головний недолік - відсутність посилок на місце- знаходження публікованих документів. Махно та його побратими по зброї прийняли рішення продовжувати боротися з білими, ігноруючи дії більшовиків: «Нехай Чека розстрілює, але ми з фронту нікуди не підемо».³²

Махно зупинився на другому варіанті. У той же день він відправив написану Аршиновим телеграму Леніну, Каменєву, Зинов'єву, Троцькому.

У ній він підбив підсумок своїм взаєминам з комуністичним режимом.

Він висловив свою думку про причини катастрофи союзу махновців і центральної радянської влади: «Я вважаю невід'ємним, революцією завойованим правом

³² Нестор Махно и крестьянское движение на Украине. 1918-1921. С. 169

робітників і селян самим влаштовувати з'їзди для обговорення та рішення як приватних, так і необхідних справ своїх. Тому забороняти такі з'їзди центральною владою, оголошувати їх незаконними є пряме, наочне порушення прав трудящих. Я віддаю собі повний звіт щодо до мене центральної державної влади. Я абсолютно переконаний в тому, що Центральна державна влада вважає всі повстанство несумісним з своєю державною діяльністю. Попутно з цим центральна влада вважає повстанство пов'язаним зі мною і всю ворожнечу до повстанців переносити на мене .

Зазначене мною вороже, а останнім часом наступальну поведінку центральної влади до повстанству веде з фатальною неминучістю до створення особливого внутрішнього фронту, по обидва боки якого буде трудова маса, яка вірить в революцію. Я вважаю це найбільшим, ніколи не прощається злочином перед трудовим народом і вважаю зобов'язаним себе зробити все можливе для запобігання цьому злочину. Найбільш вірним засобом запобігання насувається зі боку влади злочину вважаю догляд мій з займаного поста. На це звертає увагу і він сам: «Політика більшовиків з фатальною неминучістю веде до кривавих подій в середині трудового народу, створенню серед трудящих особливого внутрішнього фронту, обидві ворогуючі сторони якого будуть складатися тільки з трудящих і революціонерів »³³. Лист Махно - визнання краху його політичної стратегії цього періоду і в водночас - свідоцтво політичної мудрості батька. Не в приклад багатьом військовим лідерам того часу з антибільшовицького табору, Махно розумів, що комуністична партія змогла мобілізувати на свою сторону радикальні маси Росії, і протистояти цій силі, поки сильно білий рух - значить допомагати реакції. Махно і сам був частиною цих радикальних мас, і він прагнув аж до перемоги над білим рухом йти разом з більшовиками, лише зберігаючи автономію свого району, захищаючи його від неприйнятних для селян заходів більшовиків і проводячи демократичну коригування їх курсу. Деякий час Махно з невеликим загonom ще боровся пліч-о-пліч з червоними частинами, але 15 червня, дізнавшись про наказ

³³ Полтавець С. М. Діти дикого поля. — Слов'янськ, 2008. — С.406-410

заарештувати його, покинув фронт і потім переправився через Дніпро. Розрив більшовиків і махновців - результат стратегічних відмінностей марксистського комунізму і анархізму, які зішлись на конфлікт схильної до самоврядування соціального середовища східної України, перш за все селянської, і централізаторської модернізаційної стратегії більшовизму.

Однак в 1919 році в цьому конфлікті програли обидві ліві сили, тому що прийшли білі. І як би не були великі відмінності двох лівих стратегій, перед лицем цієї загрози вони знову виявилися ближчими один до одного.³⁴

У ході війни на півдні України, комуністична влада Росії чотири рази вступало у військовий союз з Революційно-повстанчими частинами, головуючим якого визнавався Нестор Іванович Махно. Перший з цих союзів проіснував з осені 1917 року до березня 1918 року та розійшовся у зв'язку з тим, що за умовами Брестлитовського договору між країнами Троїстим союзом та Росією, остання повинна була вивести свої війська з території України (УНР) та визнавала УНР – незалежною та самостійною державою. Початок другого союзу Махна та Леніна було покладено в грудні 1918 року та закріплювалась формальним підписанням згодою між так званою «УССР» та «Українською Повстанською Армією». Третій заключений між 1919 року та проіснував до початку 1920 року. Останній четвертий військовий союз між Революційно-повстанською армією та комуністичною владою виник восени 1920 року після формального підписання військово-політичної угоди, яке включало в себе в левовій частині військових та політичних моментів. Останній союз діяв трохи більше місяця, часто за його не виокремлюють навіть в окремий союз чи то угоду, вважаючи його по суті продовженням третього.³⁵

Примітним фактом є те, що ініціатором та згодом порушником угод було червоне командування, дві останніх з застосуванням бойових та каральних

³⁴ Савченко В. А. Махно. — Харків: Фоліо, 2005. — 416 с. — («Історичне досьє»).

³⁵ Нестор Махно (1888—1934), провідник повстанського руху // 100 найвідоміших українців. — К., 2005. — С. 471—479.

операцій проти декларованих раніше союзників – махновців. Не дивлячись на деяку короткочасність та швидкоплинність подібних союзів вони майже завжди були вигідні лише центральній владі комуністичної Росії та її маріонетковій «державі УССР». В російській історіографії Литвинов визнає цитата : « Ці союзи та угоди в самому головному сенсі були доленосними для жовтневої революції, так як безсумнівним історичним фактором є те,що серед своїх високих успіхів в боротьбі з «білим» рухом більшовики та анархісти діставались саме туди, коли діяли в союзі один з одним і коли кожна зі сторін виконувала зобов'язання, а розрив таких угод для більшовиків та всієї революції завжди обертався втратами.»

При аналізі історії військово-політичних союзів анархістів та комуністів у роки національно-визвольних змаганнями в будь-якому разі зустрічаємося, найбільш актуальних проблем революції, як фактору зміни напрямку не тільки того напрямку подальшого історично будування Росії але і України. Навіть тут можна розгледіти внутрішнього розуміння націй та поглядів на те, як вони бачать свою систему держави, її народність або диктатура та узурпація.

Як відомо на початок жовтня 1919 року, військово положення на південному фронті виявилось стратегічно загрозливим для радянського уряду. Це був час коли в літку 1919 року армія Денікіна стрімко направлялась на Москву. До 10 жовтня Денікін вже володів Курськом та Орлом, погрожуючи взяти Тулу – головній базі зброї та набоїв для червоних з'єднань. На момент загострення в Україні ситуація складалась наступним чином – на 1 жовтня 1919 року на центральній частині Південного Фронта було 51.700 багнетів, 38.900 шабель, 1.500 кулеметів та 350 гармат. Поряд на Курському напрямку було – 27.000 багнетів, 24.500 шабель, 797 кулеметів, 138 гармат, 19 бронепотягів , 11 броневику та 12 танків. Такі дані давали в сумі для Денікінського «залізного кулака» - 78.700 багнетів, 63.400 шабель, 2.297 кулеметів, 488 гармат, 19 бронепотягів, 11 броневику та 12 танків, що не зважаючи на поступки у кількості військового складу порівняно з червоними на 40%, було

якісно краще підготовленні та значно краще озброєні.³⁶ Ряд програних боїв та швидкий наступ на Москву був неочікуваною зірваний фактором, який не був прийнятий в розрахунок – це виникнення у тилу денікінських військ з місцевих жителів півдня України багатотисячної партизанської Революційної-Повстанської армії під головуванням Нестора Махно. Саме ця армія в самий важливий момент захопили Бердянськ. Маріуполь, Миколаїв, взявши в облогу Одесу та перекривши підступи до збройної бази у Волновасі. По суті такий швидкий удар відрізав частину військ в кількості 20 000 і найголовніше лишив війська постачання продукції та набоїв. Денікін отримавши значні удари від революційної армії в районах Катеринослава та Полтави йому прийшлося перекинути частину військ з основного фронту та направити в глиб України. Перед нами повстає логічне питання скільки армія Махно могла налічувати не тільки в людському ресурсі але і в забезпеченості зброєю. Радянські історики традиційного вказують на 40-50 тисячі людей, а за даними таємної розвідки УНР – близько 100 000 добровольців. Віктор Белаш, як людина з самими точними даними стверджує, що Повстанська Армія в жовтні 1919 підчас самих гострих боїв вздовж усієї України – 250 000 збройних повстанців.³⁷

Головною проблемою в підрахунку кількості військових у армії Махна, це її особливість швидкого мобілізації та розпуску за потреби основної частини війська, як кажуть «по домах». Коли Белаш говорить про 250 тисяч, він має на увазі усі можливі сили махновців, як регулярні так і мобілізовані. Приведені зверху дані та тактичні дії на полі бою в Україні та Кубані приводять, до факту, що неможливо не визнати і того, щоб без підтримки Гуляйпільського району, більшовики Росії не змогли б не тільки відбити марш на Тулу та Москву, а і тим більше перейти у наступ. В кінці зими 1919 року, Червона Армія наздоганяючи білі частини, поминна була пересіктися з частинами Української революційної повстанської армії.

³⁶ Очерки русской смуты. А.И Деникин

³⁷ См.указ,соч,стр 395.

З вище вказаного, стає логічним подальша дія нового союзу між Гуляйпільською Республіки та Радянської Росії, щоб разом з повстанцями кинути спільні союзницькі дії на знищення білого руху, який в будь-який момент міг окопатися в Криму та створити новий плацдарм для нападу на червоних.

Але цього не відбулося, замість логічного чергового відновлення союзу зброя була направлена в черговий раз проти соціально-класового погляду махновців. Виходячи з доктрини Маркса керівники тогочасної Радянської Росії були впевнені, що соціальною базою повстанського руху Махна, являють собою доволі заможних селян України, які відстоюють принципи дрібного виробництва і тому є чужими для пролетарської революції. Саме тому комуністи не довіряли Махно в боротьбі з Денікіним, Врангелем, Петлюрою, Скоропадським, який у всьому проводив свою самостійну політику починаючи від видань своїх газет, валюти, системи розділення землі та грошей, ігнорування не рівного статусу з Леніним, та повна концентрація влади для місцевих. Ця оцінка, як показала історичний аналіз, була неповною, бо за даними 8 з'їзду конференції РКП(б), виражаючи думку головуючого партії Єпштейн наступним чином сформував офіційну позицію по відношенню до Махно:

«Потрібно зразу ясно та зрозуміло поставити питання – відчуття подяки до українських повстанців у нас бути не мож. Якщо в районі, куди вступають червоні війська виявиться повстанська організація, яка не підпорядковується владі червоної армії, не забажає припинити своє існування..., тут є лише один шлях, шлях хай жорстокий, самий рішучий ліквідації цих загонів.»³⁸

Саме таким чином радянська влада заздалегідь прийняло рішення о конфронтації з Махно, воно зразу почало вести себе до нього, як до відкритого супротивника, сподіваючись спочатку без лишнього шуму розправитись з РПА шляхом неочікуваного знищення її основних бойових частин. Зі сторони РПА, вчасно дізналися про таке рішення більшовицької влади і саме тому він позастроково прийняв рішення, щоб його армія не потрапила в пастку від

³⁸ 8 конференція РКП(б).Протоколи. Москва 1961. Стр 82

«союзників», які на постійній основі зраджували. Саме з цією метою Махно під грифом таємно перекидає основні сили на лівий берег Дніпра та дислокував їх в районі Гуляй Поля та Павлограда. Наряду з цим командування РПА, які все ще знаходилися на правому березі Дніпра, в районі Кривого – Рогу, щоб в випадку нападу на них червоних частин , ці частини без прийняття бою повинні переправитися через Дніпро і двинутися до лівової частини армії. Сам Махно покинув свою штаб-квартиру в Александровську та пішов з найближчими людьми в Гуляй Поле. Про це знали лише самі ближні військові, для усіх інших Махно хворів і спілкування з ним проходила лише через помічників. Поки командування червоної армії навіть не знала чим займається Махно, він вже знаходився на лівому березі Дніпра та розгортав там велику мобілізацію та підготовку до захисту проти «союзників». Через два тижні 100-200 тисячна армія Махно скралася в глибокому підпіллі, зберігаючи при цьому адміністративний та політичний апарат управління. Армією, як і раніше управляла військово-революційна рада, яка ділилась на трійну систему, три батальйону – полк, три полки – бригада, три бригади – дивізія і так далі. Поряд з цим були створені в кожному селі та місці агітаційні осередки. Основною задачею цих осередків було обслуговування армії різного роду інформації та підготовка майбутніх кадрів для армії.³⁹ В цей час керівництво червоної армії створювався образ махновської армії, як не маючого тилу внутрішніх служб, не маючих жодної одиниці організації, складаючись з бандитів та ледащ, які бажали безчинствувати. Кроки Махно у діях з перекидання основної частин на іншу сторону бути одночасно націлено для досягнення зразу трьох цілей : зберегти основні сили від потенційного генерального бою, показати наміри «союзників» перед місцевим населенням, уникнув звинувачення у союзі з білими.

Протягом року боротьби з «окремими бандитськими угрупованнями» та «перемоги над Махном», ще протягом року, комуністи несли втрати від

³⁹ Військовий вісник. Москва 1922 – головна сторінка

партизанських угруповань. Зі справжнім спротивом вже не партизанських дій, а прямого бою зустрілися більшовики у трьох спробах взяти штурмом Гуляй Поле. Тайна війна червоної армії проти українських повстанців виявилась марною, вона лише викликала і без того не позитивно налаштоване населення на ще більший спротив. Замість фокусування ударів по Криму, якому все ж осіли білі, які набиралися сил, Троцький боровся з «язвой партизанщини».

8 січня 1920 року воно видає наказ о переміщенні РПА, з приміткою «для забезпечення безпеки західних кордонів». Такий наказ був направлений на провокацію та ігнорування Махна. Відмова його виконувати або не ігнорування цього наказу, вже автоматично оголошувало Махно поза законом. Витримавши паузу в один день задля імітації ігнорування Махна, він та його частини були оголошені вже повністю нелегітимними. З вже новими силами 14 армія прийняла спробу розбити Махно знаходячись в районі Олександрівська. Сталін та Уборевич вирішали взяти реванш за ряд програних боїв в Гуляй Поле. Взявши латиську дивізію, яка базувалася в Катеринославі, будучі впевненим, що основні частини знаходяться в Александрівську, напад на Олександрівськ зміг настигнути лише купку залишених десятків Махна, коли основна східна частина вже вирушила на зустріч до основних сил. Наздогнати східну частину Махна перейшла в переслідування швидко «розчинялися в місцевих селах груп». ⁴⁰

Поки все командування Червоної армії намагалися звести рахунки з вже не союзними військами Махно та Гуляй Поле як прецедентом існування де-факто держави в державі зі своїми правилами, системою, армією та виборною системою. Це дало білим неочікуваним ударом відбити у червоних Ново Алексіївку та зайняти кримський перешийок, готуючи масивну багаторівневу лінію оборони. Таким чином в результаті агресивних дій проти Махна призвело до лише визнання та поширення влади та визнання Махна, помилка в не ліквідації білих в Криму та

⁴⁰ Громадянська війна на Катеринославіщині, Дніпропетровськ 1968, документ 195.

відання їм стратегічного перешийку та перекидання цілих дивізій , а як відповідь втома війська та не можливість продовжувати енергійні дії.

Активної боротьби після такого стратегічного промаху активності та бажання наздогнати Махно не було до самого червня 1920 року, за свідченнями Ейдеман пише про те що : «Поки червона армія була зайнята ліквідацією залишків денікінських військ на Кубані та боротьбою навколо Криму, Махно діяв в гуляйпільському районі, вільний від наших військ, та особливої активності не проявляв».

Положення справ, та тимчасове перемир'я, про яке заявляє в своїй історії Ейдеман, трохи згодом виявиться не правдою, яку він замечуватиме в своїй книзі 1930. На справді на протязі всього 1920 року район був буквально заповнений не тільки військами російських більшовиків, але і внутрішньої охорони радянської республіки, загалом кількість «охороняючих» - сягала 50 000 людей. Така кількість облоги штовхала партизанські групи переходити з систематичних коротких нападів на ешелони до прямих та масштабних боїв. Як тільки стало зрозуміло, що літні напади на Крим почали приймати затяжний характер , Революційна рада південно – західного фронту зовсім не залишила думки «розбити» Махно. Але в цей раз ні Революційна Рада, ні командування фронту вже не ризикувало діяти на лобову атаку проти РПА. Треба було використовувати отриманий досвід у розвідці та спробах схопити партизанську армію.

22 Січня в Гуляй Поле з'явилась військова делегація Червоної Армії, надіслана сюди для перемовин з Махно. Згідно офіційної версії основною метою цієї зустрічі було у тому, щоб ще раз виставити ультиматум Махно. Від Нестора Махно комітет вимагав : підпорядкуватися наказу РПА щодо переміщення на Польський Фронт або повністю здати усю можливу зброю та набої. З увагою на систематичні збройні сутички , три спроби червоними взяти столицю «Махновії» силою не закінчились успіхами, то і закінчилося це логічним чином. Надавши делегатам Троцького інформацію про свою хворобу та чутки Махно передав в руки ворога дезінформацію. Після якої був наданий наказ брати Гуляйпільську

республіку в облогу за «закривати з двох сторін» естонською дивізією та 42 дивізією.⁴¹

За таких умов бій йшов за планом так як було заплановано Сталіним, і 42 дивізія вже увірвалась в саме Гуляй-поле, про перемогу вже почали писати телеграми в газети, щоб написати на всю Україну про це : «при знищенні банд Махно в районі Гуляй Поля, 42 дивізією вдалося увірватися у село та захопити 13 гармат, 8 кулеметів, бомбомет, 300 загарбаних, 1200 гвинтівок, 60 коней та інші трофеї». Не зважаючи на зайняття села, самого Махно і основних сил там теж знову не було виявлено. Буквально після декількох годин Махно сам візьме в кільце «столицю» Гуляйпільської республіки і цілим рядом коротких кінних та кулеметних атак зможе знищити майже всю 42 дивізію.⁴² Січнева операція червоного командування зазнала провалу.

Дні наступні березневі спроби втримати та закрити в кільце Махно призвели, не тільки до знищення двох червоних дивізій, але і назначена на боротьбу проти Махно, знаменитого кавалериста Буденного. До другої половини березня склалась ситуація 3 місячної погоні та боротьби з махновськими партизанами дали про себе знати. Червоні частини були вмотані та втратили свою боєздатність. Зайнявши захист в районі сіл Велико Михайлівка, Гаврилівка , Махно на протязі всього місяці успішно переходив в контратаку. 25 квітня українські повстанці зайняли Донецьку Губернію та взяли станцію Маріїнку. Тут його очікувало під Гуляй Поля зі сторони станції Пологи з'явилась 9-тая бригада 3-ої стрілової дивізії червоних. Тепер вивчимо згадки командира 9-тої бригади. Яцко, котрий у своїй роботі «Боротьба з бандами Махно в Гуля Поле в квітня 1920 року», який детально описав тактику боя та ту специфічну тактику, яку Махно приймав в боротьбі з червоною армією. Згідно з приказу Яцко, свій основний удар по українським повстанцям повинна

⁴¹ ЦГАСА фонд 1656 опис 1.хр 64, лист 25.

⁴² І.Я. Типнер В полум'ї революції. Талін 1964. Сторінка 275.

була на нестися силами 25-го та 27-го полків, а окремі частини бригади повинні були блоковані всі шляхи відступу з Гуляйпільського району.⁴³

На цю спробу взяти основні центральні сили армії Махно в кільце, армія відповіла контратакою та спробою взяти частини червоної бригади в своє кільце. Заманивши ще частину червоних військ наздоганяти через саме Гуляйполе були закриті з усіх сторін партизанами, перетворивши фактичну кожну хату на військовий кулеметний форпост. 9-та бригада була повністю розбита, але кіннота Буденого в кількості 20 000 вже мала перевагу перед 12 000 не такими мобільних та виснажених в боях силах Махновців. Але навіть Буденний не міг очікувати, по суті зустрічні удари по сусіднім містам та виникнення додаткових частин партизан.

Півтора роки не дали, реального досвіду для червоного командування на голові з Троцьким, Держинським, Сталіним, як боротися з Махно та його стилем війни, який по собі створював цілу мережу розвідки з місцевого населення без якихось чітких знаків, до них могли належати не тільки чоловіки або жінки, але і діти, старики, які передавали від одного інформатора до іншого телеграми та слухи, які часто виявлялися правдивими. Кількість військ, їх зброя, техніка, набої, захист або відкритість залізничних станцій. Тільки після шабельного кінного бою під «Богатирем».⁴⁴ Лише тепер стало зрозуміло, що розмах операції проти Гуляйпільської Республіки прийняв на себе рівень коли 12 000 кінних сил, шеренгами прочісували кожен метр «бандитської» території. Тактика Махно змінилася, з войовничих кочувань по тилах червоної армії та прямих боїв в Гуляйпільському районі, тепер на зміну таким діям приходили рідкі вилазки та мета збереження головного складу армії. В середині травня Нестор приймає рішення провести ще один рейд по тилах Південно – західного фронту на меті поповнення витрачених у боях з кіннотою супротивника різної зброї та набоїв.

Рейд ділиться на дві частини по тисячі людей кожна. Північна частина під головуванням Петренко, південна під головуванням Махно. Червень 1920 року

⁴³ Збірник праць військово-наукового суспільства Том 2, стр 88-89.

⁴⁴ С.М. Буденний. Пройдений Шлях. Т.2. Москва 1965. Стр 52

поставив крапку у спробі зломити зразу два фронти в вигляді Махно та Врангеля. За час поки півроку велися активні дії проти Махно, білий фронт значно набрав людського ресурсу та зміг повернути собі Таврію. В середині літа корпус Слащева вийшов з порту Феодосії, ввійшов в Азовське море та висадив свій десант в Кирилівці. Наступними пали Мелітополь, Великий Токмак, Маріуполь та Волновахою. Положення південного фронту стало ризикованим для Леніна та ЦК РКП(б) це стало очікуваним зразу після того як було отримана телеграма з фронту про широкий наступ Врангеля.⁴⁵

Після промови Леніна перед ЦК РКП.(б), в якому зазначалось по суті закінчення бойових дій проти РПА у вересні того ж самого року. РПА скориставшись припиненням бойових дій згрупували нові частини в місті Біловодськ. Зайнявшись набором добровольців, Махно зайняв нейтральну позицію та почав наглядати, як будуть розвиватися події на північному фронті. Щоб закріпити цей статус очікування та дати можливість собі навести лад на території від якої був відірваний в літку, Махно в жовтні 1920 року заключає четверту угоду з радянським урядом.

Незважаючи на те що радянський уряд звернув усю свою увагу та сили на одному фронті проти Білих, це не дало реальних результатів вже 19 вересня взяли Олександрівськ, та відкрили шлях на Харків через вузлову станцію Синельніково.

За два місяці Врангель зміг, не дивлячись на вже сформовані та готові червоні сили повністю дезорганізувати червоноармійські з'єднання. Відкинути їх глибоко на північ України та захопити широкий плацдарм, включаючи в себе такі важливі стратегічні пункти, як Мелітополь, Пологи, Токмак, Олександрівськ, Синельниково, Бердянськ, Орехово, Гуляй Поле, Маріуполь, Волноваха.⁴⁶

Фрунзе в доповіддю про північний фронт та о планах червоного командування в телеграмі до Леніна писав наступне : «Ситуація на фронті є в наступному вигляді: на нашому правому фланзі від Олександрівська до Херсона,

⁴⁵ Громадянська війна 1918 – 1921. Т.3 Москва 1930. Стр 474.

⁴⁶ Азаров В.И Махновская контрразведка. 2004 .г. Москва.

супротивник пасивний, він зайнятий підготовкою до розвитку операції. На всьому іншому фронті він продовжує рядом сильних ударів громити 13-ту армію. В випадку його вдачі він розгромив наш ближній тил, без сумнівів спробу нанести удар нашій правобережній групі, переправившись через Дніпро, в районі Олександрівська. Наша задача перекрити підступи та прикрити Донбас, не вводячи в бій ще не готові лівобережні частини війська... Самим сумним вважаю запізнення кінноти Буденного, на що звертаю увагу Глав кома, та на можливість створення різних шляхів до мети спільної операції..»⁴⁷ Як виявиться пізніше Фрунзе сильно перебільшував можливості розбитої армії, яка значно відставала в кількості людей та зброї. В цій критичній ситуації Фрунзе звернувся за допомогою до того, кого намагалися знищити останній рік – Нестора Махно. Розрахунок Фрунзе був простим : в РПА було 12 тисяч більшість з якої кіннота, якою можливо було зупинити наступ Врангеля.

Далі мотиви такого підписання подібної угоди для самих махновців стають сумнівними, а інтерпретація радянськими істориків виглядає сумнівною з приводу здорового глузду. За логікою радянських істориків та їх інтерпретації подій виявлялось, що Махно з представниками червоних зустрівся і сам згодився на розформування частин, амністування анархістів, ведення газет і не більше того.

Згода на такі умови зі сторони Махно виявляється для мене сумнівним, на момент підписання таких умов, червона армія програє не тільки армії Махно але і втратила повністю контроль над півднем України, портівих містах Кубані, та при цьому відкрила ряд вузлових станцій залізної дороги від яких була направлена на Харків та Юзовку. Знаючи про мережу агентурних зав'язків, маючи актуальну інформацію стосовно того, що зараз відбувалося на фронті, ряд програних червоними боїв та саме місто підписання місто Дніпро, під яким вже стояли білі війська явно мали сказати, що з подібної ситуації Махно міг просити все що

⁴⁷ Там же стр 403.

забажає, а не амністію та друк газет з підпорядкуванням до ненавісного Фрунзе або Сталіна.⁴⁸

Окрім описаних умов договору, свідчення які нам люб'язно подають через 40 років після підписання радянські історики не мають свідчень людей тоді присутніх. Подібні обставини у висвітлені історії та умов останнього договору між Махно та Леніним ми не маємо, якісних та довірених джерел. Більше того ми не можемо сказати точної дати приймання таких умов та сторону за чією ініціативною був заключений союз. Політбюро ЦК КП(б) вказує на підписання такого договору від 29 вересня, при чому сам Фрунзе вказує на підписання на початок-середину жовтня. При цьому підписана умова мала ряд цікавих фактів в пунктах «д» та «е». В цих пункті «д» було написано наступне : «згоду не оголошувати, зупинитися на сповіщені після переходу Махно в тил Врангеля». В пункті «е» зазначено : «проти звільнення анархістів не заперечувати, що дали Манцеву.⁴⁹

Таким чином, якщо б Махно дійсно за думкою радянських істориків «розкаявся» та звернувся до Революційної Ради Південного фронту зі своїм бажанням боротьби проти білих, то це повинно було відбутися не в середині жовтня, і навіть не 30 вересня, тому що схвалена така постанова була вищим партійним органом України вже 29 вересня. Початок таких переговорів варто віднести до телеграм Махна в червні та серпні відповідно направлених до Харкова та Москви. В телеграмах була ідея почати спільні дії проти Врангеля, але умови які висував сам Нестор невідомі. При цьому коли був захоплений південь України уповноважені по справам ЦК терміново приїхали домовлятися про союз. З щоденника Белаша, який в свій час вів начальник оперативного штабу РПА можна дізнатися, що перемовини почалися 26 вересня 1920 року : «ввечері почались перемовини з радянським урядом України, яке зажадало заключити мир».

⁴⁸ Skirda A. Les cosaques de la liberte Nestor Makhno, le cosaques de l'anarchie et la guerra civile russe. 1917-1921

⁴⁹ На захисті Революції. Київ 1971, стр 188.

Коли в 1920 році Булу Кун написав свої мемуари, в яких він «заставив Махно прийняти мир», Махно шокований такою інтерпретацією, писав в ЦК : «Я ж особисто, всупереч всякого роду пройдисвітів, вигляді денікінського, а тепер більшовицького генерала Слащева або французького комуніста Барбюса, які брешуть на мене, називаючи агентом Антанти або ті самі добре примочені до більшовицької влади письменники: Вересаєва, Толстого, Пильняка – ганебно виставляючи мене в своїх віршах, - написаним в тон та унісон диктаторів, - антисемітом, бандитом! Всупереч усьому нахабству цих та інших пройдисвітів, якою усі мої вороги користуються у своїй брехні про мене та на пов'язане зі моїм ім'ям рух справжніх українських трудівників. Я вважаю себе в праві перед минулим та майбутнім усіх трудівників та селян СРСР, щоб сказати всій раді більшовицької партії та її ЦК : чому партія заохочує в своїх рядах авантюристів робити все, що їм прийде в голову, брехню проти ідейних супротивників партії, в даному випадку мене?».

Після телеграми в ЦК, публікації Леглера, радянська влада заборонила. Умови які висунули махновці склалися з рядку пунктів зазначених нижче :

- 1) З моменту початку переговорів Червона Армія закінчує військові дії проти Революційної Повстанської Армії на всій лінії зіткнення з її частинами.
- 2) Угода може прийняти силу юридичного документу лише в тому випадку, якщо : по-перше воно буде опубліковано в центрально українських газетах, по-друге радянський уряд публічно заперечить звинувачення Держинського та Яковлева про те , що ніби Махно та його прибічники є «агентами польської шляхти».

Це умови при яких, вважали можливим прийняти угоду дійсною. Що стосується самих статей угоди, то повстанці в них прописали наступні вимоги:

Революційно-Повстанська Армія України (махновців) входить у склад військових сил республіки, як партизанська. Зберігає встановлений раніше порядок, не переходячи на стандарти Червоної Армії. Революційно-Повстанська Армія знаходиться в підпорядкуванні у командування Червоної Армії лише в оперативних ситуаціях.

З моменту підписання угоди радянський уряд звільняє з під арешту усіх анархістів які є в тюрмах України та Радянської Росії. Дозволяє їм свободу організації, пропаганди та агітації.⁵⁰

Радянська рада зобов'язується створити усі необхідні умови для вільних виборів на 5 всеукраїнський з'їзд рад, котрий повинен скластися не пізніше 5 лютого 1920 року. Зважаючи на те, що однією з головних задач махновського руху є боротьба за розвиток самоуправління працюючих, Революційно-Повстанська Армія виставляє умови, щоб працівникам повстанського району була гарантована свобода в справі організації вільних органів економічного та політичного самоуправління, їх автономного та федеративного (договірного) зв'язку з державними органами Радянських республік.⁵¹

Варто пожитися в якій мірі Махно вдалося досягти виконання цих вимог. Як і було умовлено, попередні переговори о військово-політичній угоді пройшли по телефону 28 вересня 1920 року. Ці перемовини почались в 4 години дня та завершилися тим, що повстанці виклали ряд своїх вимог та домовилися про те, що в випадку їх прийняття вищими органами Харкова та Революційної Ради Південного фронту, в осередок Революційно-повстанської армії буде направлена спеціальна делегація з Харкова, рівно як в Харків відправилась делегація українських повстанців.

Працюючи на цих місцях, ці делегації й надалі домовляться про деталі угоди. Усі пункти були підтверджені зі сторони Радянської Росії, окрім пункту про «публічне визнання помилковості звинувачень Махно у зв'язку з польською шляхтою».⁵²

Паралельно з цим делегація Радянської Росії наполягала на включенні двох своїх пунктів в угоду. Перший – приходячи до створення одного фронту між РПА

⁵⁰ Черний Гелій. Нестор Махно — основоположник маневрової війни // Україна Incognita. — К.: Факт, 2003. — С. 250—253

⁵¹ Дані про умови підписання угоди ми взяли з 9-ї глави книги Аршинова по історії махновського руху, що стосується тексту самої угоди, то він повністю відкритий в роботі І. Трипера Махно, Київ 1924, стр 117-119.

⁵² Відкритий листпартії ВКП та її ЦК. Справа Праці. Париж, 1928, 37-38. Стр 11.

та Червоною армією, українським повстанцям заборонялося набирати собі солдат з регулярної армії. Другий – пропаганда анархічно-українських ідей повинна не включати в себе бажання до насильницької зміни або знищення радянської влади. Публікація цих умов так і не була виконана і розраховувалась на те, щоб включити частини Махно в фронт проти білих. Після таємного заключення договору серед червоних рядів чутки, наче це було ініціатива червоних, а Махно визнав свої помилки і попросив підписати договір з Леніним. Подібні розмови «за очі» створювали ілюзію для населення та війська, що армія Махно деморалізована, а чесне та добре командування Леніна просто пішла на зустріч українським повстанцям.

В спростування чуток була опублікована відповідь у газеті «Шлях до свободи» від 13 жовтня : «Навколо миру з більшовиками створились, якісь нерозуміння, неясності, неточності. Говорять наче б то про те, що Махно розкався в своїх минулих діях, признав радянську владу...», « ми завжди будемо ідейними ворогами партії комуністів-більшовиків», а тому неможливо путати військовий контакт з «визнанням радянської влади, чого бути не могло і бути не може».⁵³

Для нього було важливим розказати однодумцям та союзникам, про справжнє становище та ситуацію з угодою з більшовиками. Це було зроблено в тому числі з урахуванням, того що радянська влада значно тягнула з публікацією умови, і просила покинути місця дислокації та направити РПА проти білих на південь України.

На ці вимоги та просьби Фрунзе була відповідь, що допоки уряд не виконає вказані вище умови угоди, війська не підуть на фронт. Радянський уряд відмовчувався. Угода виявилась під загрозою розпаду ще до того, як воно почало діяти. Наступ Врангеля та його швидка концентрація військ вже з захопленням Олександрівськом, заставили все ж декларувати в харківській газеті «комуніст» - була розміщена стаття Троцького: «Що значить перехід Махно на сторону радянської влади?». Після розширення фронту на Таврією 20 жовтня в газетах

⁵³ Д.Лебедь. Висновки та уроки трьох років анархо-махновщини. Харків 1921. Стр. 89.

«Пролетарій» та «Комуніст» було надруковано офіційне з підписом Троцького спростовані «агентурні зв'язки з Польською та Білою стороною». ⁵⁴

17 листопада 1920 року, тобто зразу ж після ліквідації Врангеля, Фрунзе прийняв міри «для наведення порядку в польовій армії та перевести її в регулярні частини Червоної Армії, які згодом будуть перекинуті на Кавказ.

Свої вимоги Фрунзе намагався пояснити фактами «бандитизм на окремих частинах фронту, містах та селах». На підставі «не контрольованості тих чи інших частин усі частини минулої Повстанської армії, які знаходяться в Криму, ввести у склад 4-ої армії. Управління Гуляйполя розформувати та бійців влити в запасні частини армії. Револьюційну Раді Повстанської армії прийняти усі міри в роз'ясненні бійцям цієї необхідної міри. ⁵⁵

Виставивши ультиматум для Махно, Фрунзе не очікуючи відповіді в 1 годину ночі 26 листопада віддав наказ №00181 в якому зазначалось: «Наказ Револьюційної Ради Південного фронту висунуті 23 листопада командирі Повстанської Армії про розформування партизанських загонів, припинення бандитизму – не виконані. Махно відкрито виступив проти Радянської влади та червоної армії загалом, почав мобілізацію в районі Гуляй Поля та почав нападати на окремі загони червоної армії. З увагою на це наказую : Перше. Війська фронту вважати Махно та усі його загони вважати ворогами Радянської Республіки та революції. Друге.

Командирам усіх частин Червоної армії, маючих сусідство на фронті поряд з повстанськими частинами, останні – роззброїти. Ті які виявлять супротив – знищити. Третє. Всю територію Радянської України в критичні строки вичистити від залишків бандитських формувань та забезпечити можливість мирного будівництва.»⁵⁶

Головні питання виникають в тому, наскільки нелегітимними можуть вважатися дії Фрунзе, лише як представника частини армії південного фронту. З

⁵⁴ Л.Д Троцький указ.соч.стр 214.

⁵⁵ М.В. Фрунзе. Збірник творів. Т.1 Москва 1929, стр 177.

⁵⁶ М.В. Фрунзе. Збірник творів. Т.1 Москва 1929, стр 457

увагою на те, що угода, яка регулювала відносини між частинами повстанської армії та червоних частин прямо декларувала механізм взаємодії.

Пост Фрунзе не дозволяв йому чи навіть Дзержинському мати в себе повноваження «розформовувати», «вливати», «знінювати», «доповнювати» та інші дії стосовно структури, які їй по факту не належать. В самому документі зазначалося, що повстанська армія зберігає свою структуру та має статус «партизанської автономної армії», якою можуть командувати лише в критичних ситуаціях при взаємодії з іншими військами на фронті. Критична ситуація на білому фронті була вже знищена, а значить і командувати з приводу розформування та і навіть використання своїх військ були нелегітимні. Апеляція до знецінення цих відносин через проведення виборів в Радянській Україні теж не можливі, з урахуванням того що вони не були проведені.

Задуваючись питанням. Яка була справжня історія розриву останньої угоди. Щоб зрозуміти і можливо додати ще декілька аргументів, які б вказували на ініціатора розриву двосторонніх відносин, варто перелічити декілька факторів. Головним з них я вважаю, обширу територію, яку контролювала Гуляйпільська Республіка – з Катеринослава до Волновахи, від Павлограду до Мелітополя. На території цього автономного району кипіла політична та економічна діяльність. Вибрані та виконуючи «вільні ради» та сільськогосподарські комуни, створювалися органи освіти, народна самооборона та багато іншого. Більше того за примітками комісарів в Києві та Харкові, в цілому зазначається схильність українців до «самостійництва» та «свого розуміння влади рад». ⁵⁷

При умовах наступаючих виборів, які за потенційними заявками вели для логічного програшу більшовиків та скорочення їх влади не тільки над Гуляй Полем, але вже Україною. Зберіглися цікаві свідчення одного з активних учасників анархічного руху в Україні А. Горелика, в якому головну роль не Фрунзе, а Москви в розгромі Махно являє собою доволі зрозуміло. В своїй книзі «Гоніння на анархізм в Радянській Росії» він пише наступну цитату : «За декілька днів до розгрому, - як

⁵⁷ М. Равич-Черкаський, Махно та махновщина. Катеринослав 1920. Стр 19.

тільки знищення Врангеля стало безсумнівним, - московська центральна радіостанція розпорядилась о вимкненні всіх апаратів, окрім центральних в Харкові та Криму – для прийняття термінової таємної телеграми. Однією зі станцій розпорядження не було виконано та він прийняв наступну телеграму: «Взяти на облік усіх анархістів в Україні, окремо в махновському районі. Ленін». «Анархістів усіх затримати та оголосити звинувачення.»⁵⁸

⁵⁸ Указ.соч. берлин 192, стр 24. Курсив В.Л

Висновки

Історія взаємовідносин Гуляйпільської Республіки та Радянської Росії щільно переплітається з постатями головних особистостей рухів таких, як Нестор Махно та Володимир Ленін. Історія стратегічних відносин для Махна, який без сумніву був одіозною особистістю, включала в себе бажання побудувати нове прекрасне майбутнє в розумінні жителів сіл та містечок та підтримку розуміння «влади рад», як влади виборних справедливих рад, а не влади іноземців, зброї та насилля – зазнала краху при реалізації. Союзницькі відносини протягом усього існування Гуляй Поля були спричинені двома головними факторами. Перший – відірваність та ненависть до монархічних (старих сил), іноземних представництв у обличчі німців, румунів, нерозуміння управління УНР. Перший фактор змусив шукати союзників за принципом «ворог мого ворога – мій друг». Другий – зовнішньо схожі лозунги та бажання будувати нове майбутнє, які в 1919 році будуть оголені і знайдуть значну різницю в розумінні українських повстанців та Радянської Росії. Хоч вони й мали на меті побудову соціальної рівної рівності всіх прошарків населення, та все ж, ці експерименти були надто радикальними та необдуманими. Можливо, через це всі вони були провальними. Неозброєним оком видно, що в результаті таких експериментів, після того, як стару систему було розбито вщент, і було побудовано нову ієрархію, в якій ставав домінантним клас селян комунарів, так звана «військова демократія» на чолі з вибраним «батьком» продовжувала мати місце. Через затяжну війну, яка по факту тривала з 1917 до 1922 року, багато селян навіть при новій, більш інноваційній системі мали великі проблеми з продуктами тваринного походження, продажем та реалізацією готових інструментів побуту, що призвело до нестабільного доходу населення. Крім того, загравання та смертельна легковажність у прийнятті рішень у виборі братів по зброї призвело до того, що Махно, як і весь його рух, був удруге зраджений комуністами на чолі з Леніним та Троцьким, які не тільки не виконали своїх обіцянок після вигнання залишків «білого руху», а й сконцентрували усі можливі

сили задля боротьби з минулим союзником. Після приходу на територію Гуляйпільської Республіки більшовицької влади відразу були здійснені перші розкуркулення та висилки з розстрілами місцевого населення, яке підтримувало махновський рух або було з ним пов'язане. Якщо для Махна ці відносини були стратегічними з можливістю створення своєї автономії зі своїми економічними, політичними та соціальними порядками, то для Радянської Росії та особисто Леніна Махно був «людиною, з якою нам до ближнього повороту». Така логіка дій буде знаходити своє підтвердження у спільних військових операціях проти білих, зелених, особисто Григор'єва та багатьох інших, де РПАУ буде виконувати безславну роль авангарду революції, яку вони так і не отримали.

Література

1. Skirda A. Les cosaques de la liberte Nestor Makhno, le cosaques de l'anarchie et la querra civile russe. 1917-1921
2. Sysyn F. Nestor Makhno and the Ukrainian Revolution // The Ukraine, 1917-1921.: A Study in Revolution. – Cembridge., – Massachusets, 1977. – P.288.
3. Volin. V. The unknown revolution. – London: Freedom Press, 1955. – p.127.
4. Voline V. La revolution inconnue. – Paris, 1969.– С.525
5. Азаров В.И Махновская контрразведка. 2004 .г. Москва. С. 125-136.
6. Антонов-Овсиенко В.А. Про крестьянские восстания на юге Украины// „Летопись революции”, №6, 1922, стр. 152;
7. Архів Наукового товариства ім. Я.Новицького. Рассказ Алексеева Михаила Егоровича. – Зошит VI. – С.28 //
8. Аршинов П.А. "История махновского движения (1918-1921)". С. 167-177.
9. Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. — Киев: РВЦ «Проза», 1993.
- 10.Буденний С.М. Пройдений Шлях. Т.2. Москва 1965. Стр 52
- 11.Винар Л.І. «Причинки до ранньої діяльності Нестора Махна на Україні»(1917-1918) // Розбудова держави.— 1953. — № 2. — С.17-18.
- 12.Винар Л.І. Зв'язки Н.Махна з армією УНР (1918-1920) // Розбудова держави (Монреаль). — 1953. — № 3. — С.18.
- 13.Винар Л.І. Зв'язки Н.Махна з армією УНР (1918-1920) // Розбудова держави. — 1953. — № 3. — С.16.
- 14.Військовий вісник. Москва 1922 – головна сторінка.
- 15.Волковинський В.М. Нестор Махно: легенди та реальність.— К., 1994. — С.139.
- 16.Газета "Новая Жизнь" № 21. Подпись:В. Ленин. Напечатано 25 ноября 1905 г.
17. Газета «Голос труда», № 5, 29 января 1918 г., «Ленин и анархизм»
- 18.Газета «Известия» — сообщение органа ВЦИК45 о посылке 90 вагонов с мукой в Москву и Петроград от имени «гуляйпольского революционного крестьянства» 9 февраля 1919 г

19. Газета «Молодой рабочий», Тепер И. Махно: От "единого анархизма" к стопам румынского короля. – Харьков: 1924. – с.41.
20. Герасименко Н.В. Батько Махно: мемуары белогвардейца. – М.,– Л.: ГИЗ, 1928. – С.59.
21. Данілов В., Шаніна Т.. «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» В Данілов, Т, Шаніна. с. 127—127 . Рукописный подлинник.
22. Данілов В., Шаніна Т.. «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» Розділ «Махновщина і анархізм», С.10
23. Данілов В., Шаніна Т.. «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» В Данілов, Т, Шаніна. Описание событий в г. Александровске в январе—марте 1919 г., представленное В.И Ленину пом. уполномоченного НКВД на Украине А.А. Малицким 19 апреля 1919 г.
24. Данілов В., Шаніна Т.. «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» Розділ особистих переписок. С. 600-612
25. Данілов В., Шаніна Т.. «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» Сводка о рейде Махно по деникинским тылам осенью 1919 г. // Пролетарская революция. – 1922. – № 9. – С.208.
26. Данілов В., Шаніна Т.. «Селянська Революція в Росії. Документи та матеріали.» Украины. Ф. 1. Оп. 1 доп. Д. 3. Л. 1—2. Подлинник. № 66—67
Справки из бюллетеней Центрального бюро связи и информации при наркомвоен УССР о внутреннем положении республики 12—13 апреля 1919 г.
27. Деникин А.И. Очерки русской смуты. Т. 5 Берлин 1926. Стр 230
28. Денник Начальної Команди УГА. – Нью-Йорк, 1974. – С.64.
29. Денник Начальної Команди УГА. – Нью-Йорк: Українська видавнича кооператива, 1974. – С.53.
30. Дубровський В.Г., Батько Нестор Махно – український національний герой // Чорноморський збірник (Гарфілд). – Т.VI. – 1945. – С. 9, 12.
31. Еварницкий Д.И. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. В 2-х частинах. - Київ.: Веселка, 1995. - С.410
32. Зінченко А.Л. Повстання селянські проти більшовицького режиму 1929—1932. Київ – 1991.
33. Ірчан М. Махно та махнівці. – Кам'янець: Видання У.С.С., 1919. – С.19.

34. Каменев Л.Б. Експедиція в 1919 г.: Поездка на Україну // Пролетарська революція. -1925 - № 6 - С. 139
35. Колекція листовок. Типографський екз. Воззвання анархістів «К товарищам и гражданам».
36. Комин В.В., 1990, Глава «На распутье».
37. Комин В.В., Нестор Махно: міфи и реальність. © В. В. Комин, 1990 Глава «Народження Батьки».
38. Кубанин М.И., Махновщина. – Л.: Прибой, 1926. – С.109.
39. Курсова робота «Створення та розвиток Гуляйпільської Республіки» Грудкін.М.М
40. Ленин В.И. Биографическая хроника. - М., 1978. - Т.7. - С. 172
41. Ленин В.И., т. XXI, стр. 449.
42. Майстренко І.В., Історія мого покоління. – Едмонтон: Б.в., 1985. – С.45.
43. Махно Н.И. "Воспоминания" Издательство: М.: ТЕРРА; "Книжная лавка - РТР", 1996. Серия "Тайны истории в романах, повестях и документах". Запорожье: Дикое Поле, 1995. Серия "Вестники свободы"
44. Махно Н.И., Махновцы и их вчерашние союзники большевики. – Париж: Издание "Библиотеки махновцев", 1927. – с.27
45. Махно Н.И., Русская революция на Украине. — Париж, 1929
46. Махно Н.І. (1888—1934), провідник повстанського руху // 100 найвідоміших українців. — К., 2005. — С. 471—479.
47. Мелешко Ф.М. Нестор Махно та його анархія // Новий шлях (Вінніпег).— 1953. — 1959. — 18 грудня.
48. Нагаєвський І.Д. Історія української держави ХХ ст. — К.: Український письменник, 1994. — С.229.
49. Останній селянський герой - Володимир Чоп. — С.200
50. Останній селянський герой - Володимир Чоп. — С.220
51. Полтавець С. М. Діти дикого поля. — Слов'янськ, 2008. — С.406-410
52. Попова К. В., Державний архів дніпропетровської області, путівник 1 том, Громадянська війна на Катеринославщині, Дніпропетровськ 1968, документ С.195.

- 53.Россоха І.М. День Соборності – забута перемога. Чому Денікін не взяв Москву? // День. – 2000. – 16 вересня
- 54.Савченко В. А. Махно. — Харків: Фоліо, 2005. — 416 с. — («Історичне досьє»).
- 55.Савченко В.А. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. – Харьков: Фолио; М.: ООО “Издательство АСТ”, 2000. – С.123.
- 56.Семанов С.И. Под черным знаменем (Жизнь и смерть Нестора Махно) – М.: Товарищество "Возрождение", 1990.
- 57.Телеграмма по прямому проводу председателя РВС Республики Л.Д. Троцкого в РВС Южного фронта.
- 58.Телеграмма РВС 13-й армии в РВС Южного фронта об «открытой против красно-армейской агитации» в частях бригады Махно.
- 59.Тютюнник Ю.Й. З поляками проти Вкраїни. – К.: Держвидав України, 1924. – С.11.
- 60.Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: історія організації бойових дій Українських Збройних Сил. 1917-1921. – К., 1995. – С.117.
- 61.Черний Гелій. Нестор Махно — основоположник маневрової війни // Україна Incognita. — К.: Факт, 2003. — С. 250—253
- 62.Чоп В.М. «Газети махновського руху» // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2004. – Вип.XVII – С.239-258.
- 63.Чоп В.М. «Запорозьке козацтво та махновське повстанство: пошуки традицій та історичних паралелей» // Козацька спадщина. Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва Інституту історії України НАНУ. – Вип.2. – Нікополь-Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С.136-140.
- 64.Чоп В.М. «Махновський рух в Україні 1917-1921 рр.: проблеми ідеології, суспільного та військового устрою» Автореферат дисс. на здобуття ст. к.і.н. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2002. – 20 с

65. Чоп В.М. «Проблема традицій запорозького козацтва в історії махновського руху» // Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії. Міжнародна наукова конференція. Тези доповідей. – Одеса, 2005. – С.69-70.
66. Чоп В.М. «Селянські рукописи Південної України як історичне джерело» // Джерела з історії Південної України. Т.5. Кн.1. Мемуари та щоденники. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2005. – С.47-74.
67. Чоп В.М. «Нестор Іванович Махно» // Історія України. – Запоріжжя: Дике поле, 2002. – С.386-397
68. Чоп В.М. «Політична практика махновського руху» // Студії з історії Степової України. – Вип.1. – Запоріжжя, 2003. – С.102-114.
69. Чумак А.И. Исследования материально-технического и кадрового обеспечения украинского села «хрущевской эпохи» в оценке современной украинской историографии
70. Эйдеман Р. Очаги отаманщины и бандитизма. - Харьков, 1921

Резюме

Дипломна робота - «Взаємовідносини Гуляйпільської Республіки та Радянської Росії».

Харківський Національний Університет імені В. Н. Каразіна.

Історичний факультет.

Кафедра історії Східної Європи.

Студент – Грудкін М.М

Керівник – Кушнарєв С.С

Дипломна Робота викладена в 63 аркушах формату А4. Містить 2 розділи.

Дипломна робота містить – титульну сторінку, зміст, вступ, основну частину, висновки з підсумками дослідження, список джерел та літератури.

Summary

Thesis - "Relations between the Republic of Huliaipil and Soviet Russia."

VN Karazin Kharkiv National University.

Historical faculty.

Department of History of Eastern Europe.

Student - Grudkin MM

Head - Kushnarev SS

Thesis is presented in 63 sheets of A4 format. Contains 2 sections.

Thesis contains - title page, table of contents, introduction, main part, conclusions with research results, list of sources and literature.